

TEMİZLİK BÖLÜMÜ

I. ABDEST

1. Abdestin Alınış Şekli ve Fazileti

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.” (Mâide 5/6)

1. Abdülaziz b. Abdullah el-Üveysî > İbrahim b. Sa‘d > İbn Şihab > Atâ b. Yezid isnadıyla nakledildiğine göre Hz. Osman (r.a.)’in azatlısı Humrân b. Ebân onu abdest alırken gördüğünü ifade ederek şöyle anlatmaktadır: Önce bir kap su istedi ve ellerine üç defa su döküp onları yıkadı, sonra sağ eliyle kaba daldırarak aldığı su ile ağzını çalkaladı, burnuna su verip dışarı attı, sonra üç defa yüzünü yıkadı, sonra dirseklere kadar üç defa kollarını yıkadı, sonra başını mesh etti, sonra ayaklarını topuklarına kadar üçer defa yıkadı, ondan sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu hadisini nakletti: *“Kim benim abdest aldığım gibi abdest alır da kendisini tamamen Allah’a verecek iki rekât namaz kılsa, Allah onun geçmiş günahlarını affeder.”*¹

Ebû Dâvûd’un sıhhatiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadan Ebû Alkame’den yaptığı rivayeti “Hz. Osman (r.a.) su istedi ve abdest aldı. Suyu önce sağ eliyle sol eline döküp iki elini bileklerine kadar yıkadı”

¹ Buhârî, “Vudu”, 24. Hadisi Ebû Dâvûd, içinde makbul olarak nitelenen bir ravinin bulunduğu bir isnadla nakletmiş (“Tahâret”, 51) ve isnad açısından Buhârî’ye mütabaat etmiştir.

şeklindedir. (Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 51) İbn Hacer söz konusu hadisi *et-Telhî-sü'l-habîr* isimli eserinde ‘Ebû Dâvûd’un Hz. Osman (r.a.)’den rivayet ettiği meşhur hadis’ diyerek nakletmektedir.

Müellif hadiste yer alan “ile’l-mirfakayn: dirseklere kadar” ifadesiyle ilgili *Gunyetü’l-mütemellî* (s. 16-17) isimli eserden özetle aşağıdaki bilgileri nakletmektedir. İmam Züfer ve Dâvûd ez-Zâhirî katılmasalar da dirsekler ve topukların yıkanması abdeste dâhildir. Bu iki âlim ihtilaf olmayan hususu esas almışlardır. Zira “ilâ” edatından sonra gelen kelime bazen önceki kelimeye dâhil olurken bazen de aksi söz konusu olabilmektedir. Nitekim Zemahşerî “ilâ” edatının sadece sonuç noktası bildirdiğini, kendisinden sonraki kelimenin ondan önce gelen kelimenin hükmüne dâhil olup olmamasının ise ayrı bir delile ihtiyacı bulunduğunu ifade etmektedir.

Dirsek ve topukların abdestte yıkamaya dâhil olduğu hususundaki delimiz konuyla ilgili icmâdır. Nitekim *el-Bahrü’r-râik*’ta da, “Doğrusu, bu konuda getirilen deliller sözü edilen hususların farziyeti için yeterli değildir. Bunların farziyetini belirlemede icmâ delili tercih edilmelidir” denilmektedir. İmam Şâfiî de *el-Ümm* isimli eserinde, “dirseklerin abdeste dâhil olduğu hususunda aykırı bir görüş belirten bir âlim bilmemekteyiz” açıklamasını yapmıştır. Böylece o konuyla ilgili icmâ bulunduğunu haber vermektedir. İbn Hacer de *Fethu’l-bârî*’de İmam Şâfiî’nin bu açıklamasını naklettikten sonra, “buna göre Züfer’in görüşü icmâ delili karşısında zayıf düşmektedir. Dâvûd ez-Zâhirî’nin durumu da aynıdır. Bu konuda İmam Mâlik’ten net bir görüş sahih olarak nakledilmemiştir. Eşheb onun “topukların hükmü dirsekler gibidir” şeklinde farklı yorumlanabilecek bir görüşünü haber vermiştir.

el-Müntekâ’da nakledildiğine göre Ebû Hüreyre (r.a.) abdest alırken yüzünü iyice yıkadı. Sonra sağ ve sol ellerini pazılarına kadar yıkadı, başını mesh etti, sağ ve sol ayaklarını baldırlarına kadar yıkadıktan sonra ‘Resûlullah (s.a.v.)’i bu şekilde abdest alırken gördüm.’ O (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Siz abdesti mükemmel almanız sebebiyle kıyamet gününde (abdest organlarından) alınları ve ayakları nurlanmış olarak diriltileceksiniz. İmkân olan daha iyi yıkamak suretiyle kıyamet günü alınları ve ayaklarındaki nuru artırsın”² demiştir.

Konuyla ilgili Şevkânî *Neylü’l-evtâr*’da (I, 148) şöyle demektedir: Bu

² Müslim, “Tahâret”, 34.

hadisten abdestte dirseklerin -keza ayak topuklarının- yıkanmasının farz olduğu anlaşılmaktadır. Zira âyet bu hususta kapalı (mücmel) olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulaması onu açıklamaktadır. Buna göre dirseklerin yıkanması hususundaki kapalılık ortadan kalkmakta ve farz olduğu anlaşılmaktadır. Azîzî, Resûlullah (s.a.v.)'in abdest aldığı anda dirseklerini su ile döndürerek yıkadığını belirtmiş konuyla ilgili Dârekutnî'nin Cabir b. Abdullah (r.a.)'ten yaptığı rivayetin³ hasen li-gayrihi olduğunu söylemiştir.

2. Tirmizî'nin hasen-sahih diyerek rivayet ettiğine göre Rubeyyi' bint Muavviz b. Afra Resûlullah (s.a.v.)'in abdest alışı görüldüğünü ifade etmiş ve "Hz. Peygamber (s.a.v.) başının ön ve arka tarafını, gözle kulak arasında kalan kısımlarını ve kulaklarını birer kere mesh etti" demiştir.⁴

Âlimler ayakların mesh edilmesinin yıkanmaları yerine geçmeyeceği ve bunun abdest için yeterli olmayacağı hususunda icmâ etmişlerdir. Ancak ayakların mesh edilmesinin yeterli olacağına delâlet eden rivayetler de bulunmaktadır. Burada önce söz konusu rivayetleri zikredecek sonra da bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koyacağız. *Kenzü'l-ummâl*'da (V, 102) bulunan bir haberde Abbâd b. Temîm'in nakline göre babası şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.)'i abdest alırken gördüm, sakalını ve ayaklarını su ile mesh etti." Bu haber İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Adenî, Begavî, Bâ-rûdî, Ebû Nuaym tarafından da rivayet edilmiş, ayrıca Buhârî *et-Târîhi*, Taberânî ise *Mu'cemü'l-kebîr*'inde ona yer vermişlerdir. *el-İsâbe*'de de ra-

³ Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 83. Dârekutnî bu rivayetin isnadında yer alan Abdullah b. Akîl sebebiyle illetli olduğunu söylemiştir. Bize göre ravilerinden Kâsım da zayıftır. Konuyla ilgili Sa'lebe b. Abbâd'ın babası vasıtasıyla rivayet ettiği merfû bir hadis de bulunmaktadır. Abdestin faziletiyle ilgili bu hadiste "sonra kollarını dirseklerine de su değdirerek yıkadı" denilmektedir. Hadis Tahâvî'nin *Şehu meâni'l-âsâr*'ı (I, 22), Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'i ve Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâ'id*'inde rivayet edilmiş olup ravileri güvenilirlerdir.

⁴ Tirmizî, "Tahâret", 25; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 51; İbn Mâce, "Tahâret", 52; Ahmed b. Hanbel, VI, 359. Tirmizî hadisi hasen bir isnadla rivayet etmiştir. Ancak onun bu değerlendirmesi muhtemelen hadisin birçok isnadla nakledilmesi sebebiyledir. Ayrıca İmam Tirmizî, "gerek sahâbe gerekse daha sonraki âlimler uygulamada bunu esas almışlardır" açıklamasını yapmıştır. O devamla Ca'fer b. Muhammed, Süfyan es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, İmam Şâfiî ve İshak b. Râhûye'nin de bu görüşü benimsediklerini ve başın bir defa mesh edilmesini yeterli gördüklerini haber vermiştir. Nitekim Muhammed b. Mansur el-Mekkî'nin nakline göre Süfyan b. Uyeyne Ca'fer b. Muhammed'e "başı bir defa mesh etmek yeterli midir?" diye sorduğumda "Evet vallahi" şeklinde cevap vermiştir.

vilerinin güvenilir olduğu belirtilmiştir. Ben de haberin Heysemî tarafından *Mecmeu'z-zevâid*'de Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'i kaynak gösterilerek zikredildiğini ve ravilerinin güvenilir olduğunu belirttiğini gördüm.⁵

Hüseyin b. İsmail > Yusuf b. Musa > Hişam b. Abdülmelik ve Haccac b. Minhal > Hemmam > İshak b. Abdullah b. Ebî Talha > Ali b. Yahya b. Hallad > babası > amcası isnadıyla Dârekutnî'nin rivayetine göre Hz. Rifâa b. Râfî (r.a.) şöyle anlatmıştır: Biz Resûlullah (s.a.v.)'in yanında oturduk veya Resûlullah (s.a.v.) oturuyordu biz de etrafında bulunuyorduk. Bir adam çıka geldi ve kibleye yönelip namaz kıldı. Namazını bitirince⁶

⁵ Müellif haberin söz konusu lafızlarla zikrettiği kaynaklarda bulunduğu hususunda yanılmıştır. Zira bu haberi zikredilen kaynaklardan rivayet edenler "sakal" lafzı olmaksızın nakletmişlerdir. Nitekim "sakal" lafzının geçtiği tek kaynak Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'idir (II, 60). Konuyla ilgili İbn Hacer'in *el-İsâbe*'de (I, 185) yer alan açıklaması şöyledir: Sözü edilen haber İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Amr, Begavî, Taberânî, Bârudî ve başkaları tarafından rivayet edilmiş, Buhârî *et-Târîh*'inde zikretmiştir. Hepsisi de sözü edilen haberi Ebû'l-Esved > Abbâd b. Temîm el-Mâzinî > babası vasıtasıyla rivayet etmişlerdir. Temîm el-Mâzinî: "Resûlullah (s.a.v.)'i abdest alırken gördüm, ayaklarını su ile mesh etti" demiştir. Ravilerinin tamamı güvenilirlerdir. İsnadın zayıf olduğunu sadece İbn Ebî Ömer ileri sürmüştür. Begavî ise Abbâd'ın babasından bundan başka bir rivayetini ve ona mütabaati bulunan olup olmadığını bilmediğini ifade etmiştir. Ancak bunun doğruluğu tartışmaya açıktır. Nitekim İbn Mende bundan başka Abbâd'dan biri abdestin bozulup bozulmadığında şüphe etmekle ilgili olmak üzere iki hadis daha rivayet etmiştir. İbn Lehîa bunu amcasından naklettiği hususunda hata etmiştir. İkinci hadisi ise önce Ebû'l-Hasen el-Hâşimî'nin (ö. 415/1024) *Fevâidü'l-İsevî*'den Leys > Hişam b. Sa'd > İbn Şihab > Abbâd b. Temîm > babası ve amcası isnadıyla elde etmiştik. Buna göre onlar Resûlullah (s.a.v.)'i sırt üstü yatarken görmüşlerdir. Bu, Abbâd'ın amcasından rivayeti olarak bilinmektedir. Abbâd'ın hem babası hem de amcasından rivayet etmesine engel bir durum da söz konusu değildir. Bârudî ise sözü edilen haberi Ebû Bekir el-Hüzelî - İbn Şihab ez-Zührî - Abbâd isnadıyla babasından veya amcasından olduğu hususundaki şüphesini de ifade ederek nakletmektedir. Ayrıca o çoğunluğa göre söz konusu haberin Abbâd'ın babası ve Hz. Abdullah b. Zeyd b. Asım el-Mâzinî'nin kardeşi Hz. Temim b. Zeyd el-Ensârî'den de rivayet edildiğini söylemiştir. Temim b. Zeyd el-Ensârî'nin Abdullah b. Zeyd b. Asım el-Mâzinî'nin anne bir kardeşi, babasının ise Gaziyye b. Abd-i Amr b. Atıyye b. Hansâ olduğu da söylenmiştir. Dimyâtî ise İbn Sa'd'ı esas alarak bunun kesinliğine hükmetmiştir. İbn Hibbân da Temim b. Zeyd el-Mâzinî'nin sahâbî olduğunu, hadislerinin oğlunun yanında bulunduğunu, onların Ahmed b. Hanbel (*el-Müsned*, IV, 40) ve İbn Huzeyme (*Sahih*, I, 101) tarafından rivayet edildiğini söylemektedir. Burada Temim'den de rivayet edildiğini de hatırlatmalıyım.

⁶ Dârekutnî'nin *Sünen*'inde 'namazını tamamlayınca' şeklinde de geçmektedir. Ayrı-

geldi ve Resûlullah (s.a.v.)'e ve çevresindekilere selam verdi. Resûlullah (s.a.v.) “ve aleyke” diye selamını aldı ve “*Git, namazını tekrar kıl, çünkü namazın olmadı*” buyurdu. Adam namazını kılmaya başladı. Biz de göz ucuyla onu izliyor namazındaki hatasının ne olduğunu bilmiyorduk. Adam namazını bitirince tekrar Resûlullah (s.a.v.)'e ve çevresindekilere selam verdi. Resûlullah (s.a.v.) selamını aldı ve “*Git, namazını tekrar kıl, çünkü namazın olmadı*” buyurdu. Ravi Hemmam der ki: Ona namazı iadesini iki mi yoksa üç defa mı emrettiğini hatırlamıyorum. Sonunda adam, ‘namazımdaki eksikimi bilmedikçe tekrar kılmayacağım’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Abdesti Allah’ın emrettiği gibi tam almadığınız müddetçe namazınız eksik olur. Şöyle ki bir kimse yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkar, başını ve topuklarına kadar ayaklarını mesh eder. Sonra tekbir getirerek namaza durur, ona hamd eder, fatiha sûresi ve Kur’an’dan dilediği sûreyi okur. Sonra tekbir alır ve rûkûa gider, ellerini dizlerine koyup sırtı ve başı aynı hizada olacak şekilde bir müddet rûkûda bekler, ‘semiallahu limen hamideh’ diyerek rûkûdan doğrulup uzuvları sakın oluncaya kadar bir süre kıyam vaziyetinde bekler, sonra tekbir alır ve secdeye gider, yüzünü yere koyup uzuvları sükun buluncaya kadar bir süre secdede bekler, tekbir alarak oturağı üzerine sırtı düz olacak şekilde bir süre oturur, dört rekâtı da böylece kılar ve namazını tamamlar. Bu şekilde olmadığı sürece namazınız eksik olur.*”⁷

Azîmâbâdî *et-Ta’lîku’l-muğnî ale’s-sünen-i Dârekutnî* isimli eserinde hadisin isnadında yer alan Hişam b. Abdülmelik’in güvenilir ravilerden hadiste hafız ve imam seviyesine ulaşmış bulunan Ebü’l-Velid et-Tayalîsî, Hemmâm’ın ise güvenilir ravilerden Hemmâm b. Yahya olduğunu ve isnadda yer alan diğer ravilerin de güvenilir olduklarını söylemiştir.

Münkirî de *et-Terğîb*’de (I, 44) şöyle nakleder: Hz. Rifâa b. Râfî (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanında oturmakta iken O (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işitmiştir: “*Abdesti Allah’ın emrettiği gibi tam almadığınız müddetçe namazınız eksik olur. Şöyle ki bir kimse yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkar, başını ve topuklarına kadar ayaklarını mesh eder.*” Hadisi İbn Mâce ceyyid bir isnadla rivayet etmiştir.⁸

ca ‘Resûlullah (s.a.v.) ona dedi..’ ifadesi de yer almaktadır. Bk. Dârekutnî, *Sünen*, I, 96; Azîmâbâdî *et-Ta’lîku’l-muğnî*, I, 95. Bu hadisenin aslı *Sahihayn*’da da bulunmaktadır.

⁷ Dârekutnî, *Sünen*, I, 35.

⁸ İbn Mâce, “Tahâret”, 57.

Humrân b. Ebân Hz. Osman (r.a.)’i abdest alırken gördüğünü ifade ederek şöyle anlatmaktadır: Önce bir kap su istedi ve ellerini üç defa yıkadı, sonra ağzını çalkaladı, burnuna su verip temizledi, sonra üç defa yüzünü yıkadı, sonra üç defa kollarını yıkadı, başını ve ayaklarının sırtını mesh ettikten sonra güldü ve “Niçin güldüğümü neden sormuyorsunuz?” dedi. Biz, “Müminlerin emiri niçin gülüyorsun?” diye sorunca, “Kul abdest alıp yüzünü yıkadığında Allah onun yüzüyle işlediği günahları siler. Kollarını yıkadığında başını mesh ettiğinde ve ayaklarını temizlediğinde de durum aynıdır” şeklinde cevap verdi. Söz konusu haberi Ahmed b. Hanbel (I, 58),⁹ Bezzâr (Heysemî, Keşfü’l-estâr, s. 271), Ebû Ya’lâ¹⁰ rivayet etmişlerdir. Ebû Nuaym haberin sahih olduğunu belirtmiş (Hilyetü’l-evliya, II, 224), Ali el-Muttakî de *Kenzü’l-ummâl*’da (V, 106) zikretmiştir.¹¹

Abdest âyetinde geçen kelimenin “ercülüküm” şeklinde ‘Lâm’ harfinin esresiyle okunması mütevâtirdir. Buna göre Kur’an ve hadislerden anlaşılan ayakların meshi olmalıdır. Konuyla ilgili mezheplerin görüşlerinin detayları hakkında Şevkânî’nin eserine (*Neylû’l-evtâr*, I, 163) bakılabilir. Nevevî’nin konuyla ilgili açıklaması şöyledir: Bu konuda âlimlerin ihtilafı söz konusudur. Ancak asırlar boyunca değişik bölgelerdeki âlimlerin çoğu topuklarla birlikte ayakların yıkanmasının farz olduğunu, mesh etmenin yeterli olmadığını ve ayakları yıkadıktan sonra ayrıca meshe gerek kalmadığı görüşünü benimsemişlerdir. İcma hususunda görüşü dikkate alınan herhangi bir âlimin buna aykırı bir görüşü bulunmadığı bilinmemektedir. İbn Hacer el-Askalânî ise şöyle demektedir: Sahâbeden Hz. Ali, Hz. İbn Abbas ve Hz. Enes b. Mâlik (r.a.e.) dışında farklı bir görüş açıklayan olmamıştır. Bunların da daha sonra bu görüşlerinden vazgeçtikleri bilinmektedir. Saîd b. Mansur’un rivayetine göre Abdurrahman b. Ebû Leylâ abdestte ayakların yıkanmasıyla ilgili sahâbenin icmâ ettiğini söylemiş, Tahâvî ve İbn Hazm da ayakları mesh etmenin mensuh olduğunu belirtmişlerdir. Buna mukabil İmâmiyye abdestte ayakları mesh etmenin farz olduğunu iddia

⁹ Hadis sahihtir.

¹⁰ Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’inde söz konusu hadis bulunamamıştır (Çev.).

¹¹ Heysemî haberin sahih ve muhtasar olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya’lâ tarafından tam olarak rivayet edildiğini ravilerinin güvenilir olduğunu söylemiştir (bk. *Mecmaü’z-zevâid*, V, 106). Münzirî de haberin Ahmed b. Hanbel tarafından ceyyid bir isnadla rivayet edildiğini, Ebû Ya’lâ’nın eserine aldığını Bezzâr’ın da “başını mesh ettiğinde de durum aynıdır” ilavesiyle ve güvenilir bir isnadla naklettiğini söylemiştir (Münzirî, *et-Terğîb*, I, 152).

etmiştir. Müfessir, muhaddis, zahid Muhammed b. Cerir et-Taberî, Cübbâî ve Hasan-ı Basrî ise abdest alırken ayaklarını yıkama veya mesh etme hususunda kişinin serbest olduğunu, ikisinden dilediğini tercih edebileceğini söylemişlerdir. (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 320)

Bize göre ayakların mesh edileceğini ifade eden söz konusu rivayetlerin delil olamayacağı iki açıdan ortaya konulabilir. İcma abdestte ayakların yıkanması yönünde olup bu meshle ilgili haberlerin nesh edildiğini göstermektedir. Ayrıca Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr*'da (I, 164) belirttiği gibi ayakların yıkanmasını ifade eden rivayetler mütevâtir seviyesine ulaşırken mesh rivayetleri bu derecede değildir. Ayakların meshinin yeterli olacağını ileri sürenlerin aksini ifade eden mütevâtir seviyesine ulaşmış rivayetler karşısında ne diyeceklerini ben de merak ediyorum. Bunu iddia edenlerin Kur'ân'a ve kavî ve fiili mütevâtir sünnete muhalefet etmelerinin dışında konuyla ilgili ikna edici bir delil getirebilmeleri de söz konusu değildir. Fakat onlar 'rivayetler arasındaki tearuzu gidermek amacıyla Taberî'nin de belirttiği gibi ayakların yıkanmasının da mesh edilmesinin de mümkün olabileceğini' söyleyebilirler. Buna verilecek cevap şöyle olacaktır: Üstadımın da ifade ettiği üzere Resûlullah (s.a.v.) ökçelerini yıkamayan birini gördüğünde, **“Ateşte yanacak ökçelerin vay haline!”** (Müslim, *“Tahâret”*, 242)¹² buyurmuştur. Yıkamamak sözü edilen adamın ıslak elini topuğuna değdirmediği anlamına gelmez. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü edilen tehdidi, abdestte ayakları mesh etmenin yeterli olmadığına delalet etmektedir. Böylece yasaklayıcı delilin, cevaz verici delile öncelenmesi söz konusu olmaktadır.

Önde gelen âlimlerden İbnü't-Türkmânî'nin konuyla ilgili açıklaması ise şöyledir: Bu hadisle istidlal tartışmaya açıktır. Zira ayakların mesh edilmesinin farz olduğunu ileri sürenler, meshin ayakların tümüne yapılmasının gerekli olduğunu söylemektedirler. *“Ayaklarınızı topuklarınıza kadar”* (el-Mâide 5/6) âyetinin zahiri de bunu gerektirir. Buna göre söz konusu tehdid ayağın tamamının mesh edilmemesiyle ilgilidir. Müslim'in rivayeti de (Müslim, *“Tahâret”*, 241) bunu gösterir. Ancak hadiste suyun topuklara ulaşmadığından bahsedilmektedir. Bu durum ise ayakların yıkanılacak uzuv olduğunu göstermekte, bunun dışındaki uygulamanın ise abdest için yeterli olmadığını göstermektedir. Daha önce ifade edildiği gibi hadisteki tehdit mesh hakkında olmayıp ayakların tamamının yıkanmamasıyla ilgilidir. İb-

¹² Müslim'in lafzı “iki topuğunu” şeklindedir.

nü't-Türkmânî'nin bu açıklaması ikna edici değildir. Zira söz konusu hadisin diğer rivayeti 'biz ayaklarımıza mesh ederken Hz. Peygamber (s.a.v.), "Ateşte yanacak topukların vay haline!" diye uyardı (Müslim, "Tahâret", 241) şeklindedir.

'Hz. Peygamber (s.a.v.) onların topuk ve ayaklarını mesh etmesine değil, ayaklarını meshedip hem de yıkamalarına karşı çıkılmıştır' denilebilir. Buna şöyle cevap verilir. Ancak onlara göre de ayakları yıkamak mesh yerine geçmektedir. Dolayısıyla ayakların hem mesh hem de yıkanması sebebiyle karşı çıkılmış olduğu iddiası yerinde değildir.. Âyette geçen kelimenin "ercülüküm" şeklinde 'Lâm' harfinin esresiyle okunması hususuna gelince, bu konu temel kaynaklarda yeterince ele alındığı için burada tekrar etmeye gerek görmemekteyiz.

2. Başın Dörtte Birini Mesh Etmek

3. Başın dörtte birinin meshinin yeterli olacağı hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in abdest alışıyla ilgili Hz. Muğire b. Şu'be (r.a.)'in rivayet ettiği uzun hadiste "perçemine, sarığının üzerine ve mestlerine mesh etti" (Müslim, "Tahâret", 81) açıklaması yer almaktadır.. Nesâî'nin rivayeti şöyledir. "Resûlullah (s.a.v.) abdest aldı. Perçemine, sarığına ve mestlerine mesh etti". O hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. (Nesâî, "Tahâret", 87) Hocası hariç Nesâî'nin isnadı Müslim'in senediyle aynıdır. Nesâî'nin hocası ise İbn Hacer'in de belirttiği gibi (*Takrîb*, s. 16) Kütüb-i sitte ravilerinden olup güvenilir bir hadis hâfızıdır.. Aynı hadisi Müslim'in isnadıyla Tirmizî "Resûlullah (s.a.v.) perçemine ve sarığına mesh etti" (Tirmizî, "Tahâret", 75) şeklinde rivayet etmiştir. Söz konusu hadisi Müsedded hariç Müslim'in isnadıyla Ebû Dâvûd da rivayet etmiştir. Müsedded ise Buhârî ravilerinden güvenilir bir hadis hâfızıdır. Ebû Dâvûd'un rivayeti "Resûlullah (s.a.v.) abdestte mestlerine ve perçemine mesh ederdi" (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 60) şeklindedir.

Müellif hadiste yer alan "perçem" kelimesi hakkında şöyle demiştir: *el-Bahr*'da zikredildiği üzere nâsiye başın üst ön kısmından dörtte biridir. *el-Bahr* isimli eserde ifade edildiği gibi başın dörtte birinin mesh edileceği hususunda konunun başında zikredilen âyetin delil olarak kullanılışı şu şekildedir: Âyetteki "ruûs=baş" kelimesinin başında bulunan **ba** harfi bitiş-tirmeye (ilsak) delâlet etmektedir. M-s-h fiili bazen **ba** harfi ile meshin kendisiyle yapıldığı "yed=el" kelimesini tümleç olarak alır. Bu durumda

“Yetimin başını elimle sıvazladım” cümlesinde olduğu gibi başın tamamının mesh edileceğini ifade eder. M-s-h fiili bazen de **ba** harfi mahalle yönüyle olur. Bu durumda fiil alet miktarı ile sınırlı kalır. Bu durumda âyetle olduğu gibi “Elinizin tamamıyla başınızı mesh edin” anlamı çıkar. Buna göre baş bütünüyle değil elin tamamı kadarı mesh edilecektir. Genellikle elin tamamı ise sadece başın dörtte biri kadar yer tutar. Böylece âyetle kastedilenin de bu olduğu anlaşılır. Teyemmüm yapılırken mesh edilecek uzuvların tamamının mesh edilmesi ise Kâsânî’nin belirttiği gibi âyetle değil sünnetle sabittir. (*Bedâiu’s-sanâi*, I, 15)

Başın dörtte birinin mesh edileceği hususunda sözü edilen hadis iki açıdan delil olmaktadır. Birincisi âyetle olduğu gibi **ba** harfinin mesh edilmesi gereken “ruus” kelimesinin başında bulunması, ikincisi ise hadiste yer alan “nâsiye” kelimesidir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere nâsiye başın üst ön kısmından dörtte birine tekabül etmektedir. Hadisten dil özelliği gereği ilk anlaşılan nâsiyenin tamamının mesh edilmesidir. Aksi takdirde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in abdestini anlatan söz konusu haberde Kur’ân’ın ifadesi değiştirilmeden “meseha bi-re’sihi=başını mesh etti” şeklinde ifade edilmesi daha uygun olurdu. Bu haberde âyetle geçen re’s=baş yerine perçem anlamındaki nâsiye kelimesi tercih edildiğine göre bundan anlaşılan perçemin tamamının mesh edilmesidir. Başın bundan daha azının mesh edileceğine dair herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Bu itibarla bize göre daha azının mesh edilmesi yeterli değildir. Başın tamamının mesh edileceğine dair rivayetler ise sünnet ve meshin kemal haline delâlet etmektedir.

Hadiste mesh edilecek yerin sınırları belirtilmeksizin mutlak olarak ifade edilmesi ile âyetle mücmel olarak zikredilmesi meselenin aslını değiştirecek bir durum değildir. Zira *el-Hidâye* müellifi Merğînânî’nin de değişik vesilelerle zikrettiği gibi farz olmadığının açıkça belirtilmesi, kastın farklı olduğunun açıklanması ve benzeri aksini ifade eden aykırı bir delil bulunmadıkça Hz. Peygamber (s.a.v.)’in terk etmeden bir fiile devam etmesi onun farz olduğuna dair müstakil bir delildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) abdestte başın dörtte birinden daha az asla mesh etmiş değildir. Dörtte birle ilgili haberler ise tevâtür seviyesine ulaşmıştır. Konuyla ilgili diğer hadislerin anlamları da açıktır.

Sarık Üzerine Mesh

Hadiste söz konusu edilen sarık üzerine mesh hakkında İmam Muham-

med *el-Muvatta* isimli eserinde “Bize ulaştığına göre sarık üzerine mesh başlangıçta söz konusu idi ancak daha sonra terk edildi” demiştir. Konuyla ilgili İbn Hacer’in açıklaması şöyledir: İlk dönem âlimleri sarık üzerine meshin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Sarığın perçemin mesh edilmesinden sonra tamamlayıcı olacağı söylenmiştir. Müslim hadisinin buna delalet ettiği yukarıda ifade edilmişti. Sadece sarık üzerine meshin yeterli olmayacağı âlimlerin çoğunun görüşüdür. Nitekim Hattâbî, “Allah başın mesh edilmesini emretmiştir. Hadiste söz konusu edilen sarığın meshi ise yoruma açıktır. Kesinlik ifade eden âyet ihtimale açık hadis sebebiyle terk edilemez” demiştir. Burada Müslim’in rivayetinin “Resûlullah (s.a.v.) alnına, sarığına ve mestlerine mesh etti” şeklinde olduğunu hatırlatmalıyım. (İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 365, 367, 369)

İbnü’l-Kayyim Ebû Dâvûd’un eseri üzerine yazdığı *Hâşiyetü’s-sünen* isimli eserinde şöyle demektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)’in mesh etmeleri sebebiyle sarık üzerine mesh edilebilir. Nitekim Cûzcânî’nin dediğine göre başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere Hz. Selmân-ı Fârisî, Hz. Sevbân, Hz. Ebû Ümâme, Hz. Enes b. Mâlik, Hz. Muğire b. Şu’be, Hz. Ebû Mûsâ el-Eş’arî ve râşid halife Hz. Ebû Bekir (r.a.e.) sarığa mesh etmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.) ise, “Sarık üzerine mesh etmekle abdesti yeterli görmeyeni Allah temiz kılmasın” demiştir. Buna göre sarık üzerine mesh etmek değişik bölgelerdeki âlimlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.)’den beri devam ede gelen meşhur bir sünnettir.

Gerek kendisinin gerekse Münzirî’nin (*Hâşiyetü’s-sünen*, I, 95) herhangi bir açıklamada bulunmadıkları Ebû Dâvûd’un Sevbân’dan naklettiği hadis şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) askerî bir birlik göndermişti. Şiddetli bir soğuğa tutuldular. Resûlullah (s.a.v.)’in yanına döndükleri zaman onlara (bu gibi durumlarda) sarıklarının ve ayakkabılarının üzerine mesh etmelerini emretti.¹³

¹³ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 58; Ahmed b. Hanbel, V, 277; Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, I, 169. Hadisle ilgili İbn Hacer’in açıklaması şöyledir: Hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Hâkim en-Nîsâbü’rî munkatı bir isnadla rivayet etmişlerdir. Beyhakî de, zayıf olduğunu belirttikten sonra Buhârî’nin ‘sahih olmayan bir hadistir’ açıklamasını yapmıştır (İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 72). Bizim tercihimiz de bu şekildedir. Zeylaî ise söz konusu hadisin sahih olduğu görüşündedir. Hâkim en-Nîsâbü’rî ‘nin ‘bu hadis Müslim’in şartına uygundur’ şeklindeki açıklaması üzerine Zeylaî’nin değerlendirmesi şöyledir: Bu tartışmaya açık bir husustur. Zira hadis Sevr b. Yezid vasıtasıyla Râşid b. Sa’d’dan rivayet edilmektedir. Halbuki Sevr b. Ye-

İbn Hacer *Bulûğu'l-merâm*'da (I, 11) şu bilgiyi vermektedir: Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd rivayet etmiş Hâkim en-Nîsâbûrî de sahih olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdürrezzak > Muhammed b. Raşid > Mekhûl > Nuaym b. Hımâr isnadıyla rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.), "*Mestlere ve başlığa mesh edin*" buyurmuştur.¹⁴

zid'in Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'inde rivayeti bulunmadığı gibi Buhârî ve Müslim Râşid b. Sa'd'ın rivayetlerini de delil olarak kullanmamıştır. Ahmed b. Hanbel, "daha önce vefat ettiği için Râşid b. Sa'd'ın Sevbân'dan işitmiş olamaz" şeklindeki açıklaması da tartışmaya açıktır. Zira âlimler Râşid b. Sa'd'ın Muâviye ile birlikte Siffin savaşına katıldığını, Sevbân'ın 54 senesinde vefat ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî, Ya'kub b. Şeybe ve Nesâî onun güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Hazm onlara muhalefet ederek zayıf olduğunu söylemişse de bu doğru değildir. Hadiste yer alan "asâib" kelimesi sarık, "et-tesâhîn" ise ayakkabı anlamındadır.

Nevevî'nin nakline göre (*el-Mecmu*, I, 499-500) İbnü'l-Münzir ve *Tehzîbü's-Sünen* (I, 121-122) isimli eserinde ise İbnü'l-Kayyim çorap üzerine meshin Hz. Ali, Hz. Ammâr, Hz. Ebû Mes'ud el-Ensârî, Hz. Enes, Hz. İbn Ömer, Hz. Berâ b. Âzib, Hz. Bilal, Hz. Abdullah b. Ebî Evfâ ve Hz. Sehl b. Sa'd (r.a.e.) olmak üzere dokuz sahâbiden rivayet edildiğini söylemişlerdir. Ebû Dâvûd söz konusu sahâbîlere Hz. Ebû Ümâme, Hz. Amr b. Hureys, Hz. Ömer ve Hz. İbn Abbas (r.a.e.)'i de ilave etmiştir. Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, İbrahim en-Nehâî, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Salih, Abdullah b. Mübârek, Züfer, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler.

14 Ahmed b. Hanbel, VI, 13. Müellif bazı açık hatalar ve metinde değişiklikler yapmıştır. VI, 13 şeklinde verdiği cilt ve sayfa numarası doğrudur. Burada hadis ve isnâdî şöyledir. Abdürrezzak > Muhammed b. Râşid > Mekhûl > Nuaym b. Hımar > Bilal isnadıyla nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.), "*Mestlere ve başlığa mesh ediniz*" buyurmuştur. Bu rivayette tespit edilen hatalar şunlardır:

1. Mekhûl hadisi Nuaym'dan aldığını açık bir şekilde ifade etmemiştir. Hadis metninin söz konusu şekilde olması da düşünülemez. Zira Mekhûl'ün sahâbîden rivayetleri mürseldir. O Hz. Enes b. Mâlik (r.a.) dışındaki sahâbîlerden doğrudan hadis almamıştır (İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 165).

2. Nuaym b. Hımar'ın hadisi aldığı Hz. Bilal (r.a.) isnaddan düşmüştür. Bana göre bu durum metnin naklinde yapılan bir değişikliktir. Zira Ahmed b. Hanbel eserinde bir sonraki hadisin isnadında Hz. Bilal (r.a.)'i zikretmektedir. Bu durumda söz konusu isnad zayıftır. Hadis *el-Müsned*'de iki ayrı isnadla daha rivayet edilmekte olup bunlar da aynı gerekçeyle zayıftırlar. Hadisi Süyûtî *el-Câmiu's-sağîr*, Münzirî ona yazdığı şerhte Şevkânî ise *Neylû'l-evtâr*'da (I, 208) zikretmişler fakat hadisin sıhhatiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamışlardır..

Burada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mestlere ve serpuşa meshettiğinin sahih olarak nakledildiğini, Mestlere ve serpuşa mesh ediniz şeklinde emir olarak naklinin ise sahih olmadığını ifade etmeliyim. Hadis "*Mesh ediniz*" şeklinde emir olarak gelseydi engelleyici başka bir delil bulunmadığı takdirde farziyet ifade ederdi. Halbu-

Hadisin isnadında yer alan Abdürrezzak *Kütüb-i sitte* ravilerindendir. Hadis münekkitlerinin çoğu güvenilir olduğunu söylemişlerse de Muhammed b. Râşid hakkında ihtilaf edilmiştir. Mekhûl Buhârî hariç *Kütüb-i sitte* ravilerindendir. İsnadında yer alan Hz. Nuaym, Nuaym b. Himar'dır. İbn Himar, Hidar, Himar ve Himar el-Gatafânî eş-Şâmî olarak da zikredilmektedir. Kendisi sahabîdir. Burada raviler hakkında verdiğimiz bilgilerin kaynağı İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* isimli eseridir. Birinci hadiste ifade edilen serpuşa (başlığa) mesh, mazeretle ilgilidir. Yıkamaktan zarar geleceği endişesi olduğunda söz konusu şekilde mesh edilebilir.

Zeylaî hadisi naklettikten sonra şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'in, "Daha önce vefat ettiği için Râşid b. Sa'd Sevbân'dan işitmiş olamaz" şeklindeki açıklaması da tartışmaya açıktır. Zira âlimler Râşid b. Sa'd'ın Muâviye ile birlikte Siffin savaşına katıldığını, Sevbân'ın 54 senesinde, Râşid'in 108 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî, Ya'kub b. Şeybe ve Nesâî onun güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Hazm onlara muhalefet ederek zayıf olduğunu söylemişse de doğru olan bu değil, onların açıklamalarıdır. Hadiste yer alan "asâib" kelimesi sarık, "et-tesâhîn" ise ayakkabı anlamındadır. (*Nasbu'r-râye*, I, 86) Yapılan itirazlarla ilgili cevaplar ilerdeki sayfalarda ele alınacaktır.

4. Hz. Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: Ben Resûlullah (s.a.v.)'i başında Kıtır kumaşından bir sarıkla abdest alırken gördüm. Elini sarığın altına sokarak başının ön tarafını mesh etti, başından sarığı çözmedi. Hadisi Ebû Dâvûd ("Tahâret", 58)¹⁵ rivayet etmiş, herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Hadis onun kriterlerine göre delil olmaya elverişlidir. Azimabâdî hem Ebû Dâvûd'un hem de Münzirî'nin *Telhis*'inde herhangi bir açıklama yapmadıklarını söylemiştir. (*Ğâyetü'l-maksûd*, I, 145) Şevkânî de İbn Hacer'in 'isnadı problemlidir' dediğini nakletmiştir. Bunun sebebi ise hadisi Hz. Enes b. Mâlik'ten nakleden Ebû Ma'kûl diye zikredilen râvinin kim olduğunun bilinmemesidir. İsnadda yer alan diğer raviler ise *Sahih*'in ravilerindendir. (*Neylû'l-evtâr*, I, 52)

İbn Hacer "Resûlullah (s.a.v.) sarığını başından çıkarttı ve başının ön kıs-

ki biz Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiillerinin zorunlu bir durum ifade etmediği sürece farziyete delil olarak kullanılamayacağı görüşündeyiz. İleride zikredileceği üzere müellif senesinde ve metninde bulunan problemler sebebiyle hadisi reddetmiştir.

¹⁵ Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 351.

minı mesh etti” şeklinde aşağıda zikredeceğimiz mürsel rivayeti naklettikten sonra şöyle demiştir: Bu mürseldir. Ancak başka bir isnadla muttasıl olarak rivayet edildiği için güçlenmiştir. Ebû Dâvûd onu Hz. Enes b. Mâlik (r.a.)’ten rivayet etmiştir. İsnadında Ebû Ma’kıl vardır. Bununla birlikte mürsel ve mevsul rivayet birbirini desteklemek suretiyle güçlenmişlerdir. Konuyla ilgili Hz. Osman (r.a.)’in abdestin alınışını anlatan rivayetinde “başının ön kısmını mesh etti” ifadesi bulunmaktadır. Bunu Saîd b. Mansur rivayet etmiştir. İsnadında güvenilirliğinde ihtilaf edilen Halid b. Yezid b. Ebî Mâlik bulunmaktadır. Hz. İbn Ömer (r.a.)’nın başın bir kısmının mesh edilmesinin yeterli olacağı görüşünde olduğu sahih bir yolla nakledilmiştir. İbnü’l-Münzir ve diğer âlimler de bu görüştedirler. İbn Hazm’ın belirttiğine göre bu hususta sahâbeden farklı bir görüş ileri süren de bilinmemektedir. Bütün bunlar söz konusu mürsel rivayeti güçlendirmektedir. (*Fethu’l-bârî*, I, 254)

Müellif gerek söz konusu iki hadisin gerekse İbn Ömer (r.a.)’in uygulamasının konuyla ilgili delâletlerinin açık olduğunu belirtmiştir.

5. İbn Ömer (r.a.) başını mesh edeceği zaman serpuşunu kaldırır ve başının ön tarafını mesh ederdi. (Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 40). Azimabâdî bu haberin isnadının sahih olduğunu söylemiştir. (*et-Ta’lîku’l-muğnî*, I, 107)

6. Müslim İbn Cüreyc tarikiyle Atâ’dan şöyle nakleder: Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken sarığını sıyrır ve başının ön tarafını -veya perçemini su ile- mesh ederdi.¹⁶

7. İmam Mâlik’in belağ sigasıyla nakline göre sarığın meshiyle ilgili soruya Câbir b. Abdullah el-Ensârî (r.a.)’e sarığa mesh soruldu. O, “Hayır, saç su ile mesh edilmedikçe yeterli olmaz” diye cevap verdi.¹⁷

Süfyan İmam Mâlik’in “belağanî” şeklinde belağ sigasıyla naklettiği haberlerin isnadının güçlü olduğunu söylemiştir. Benzeri açıklamayı el-Kâfirî de yapmıştır. (*et-Ta’lîku’l-mümecced*, s. 70) Söz konusu haberi Tirmizî Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yâsir vasıtasıyla muttasıl bir isnadla

¹⁶ Şâfiî, *Müsned*, s. 6. Atâ’nın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yetişememesi sebebiyle hadis mürseldir. Ancak Buhârî ve Müslim’in Muğire b. Şu’be’den “Resûlullah (s.a.v.) perçemine, sarığına ve mestlerine mesh etti” şeklindeki rivayetleri onun sahih olduğuna delâlet etmektedir. Buhârî, “Vudu”, 48; Müslim, “Tahâret”, 83.

¹⁷ *el-Muvatta*, “Tahâret”, 38. Söz konusu hadisi Tirmizî de sahih bir isnadla rivayet etmiştir. (“Tahâret”, 75)

rivayet etmiştir. Buna göre Ebû Ubeyde şöyle anlatmıştır: Hz. Câbir b. Abdullah (r.a.)’e mest üzerine meshi sordum. “Sünnettir, yeğenim” diye karşılık verdi. Sarık üzerine meshi sordum. “Saçın mesh edilmesi gerekir” diye cevapladı. (Tirmizî, “Tahâret”, 75)

Ebû Ubeyde hariç sözü edilen haberin ravileri güvenilirdir. Ebû Ubeyde ise *Sünen-i erbaa* ravilerinden olup İbn Maîn ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel onun güvenilir olduğunu söyler. İbn Ebî Hâtîm’in nakline göre ise babası Ebû Hâtîm rivayetlerinin münker, başka bir yerde ise hadislerinin sahih olduğunu söylemiştir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 460) Bu durumda bize göre hadis hasendir.

Bize göre İmam Mâlik’in belağ sigasıyla rivayet ettiği sözü edilen hadis sadece başlığa mesh etmenin yeterli olmayacağını açıkça ifade eden bir delildir. Sahâbe ve tabîinden birçok âlim baş mesh edilmeden sadece sarığa meshin yeterli olmayacağı görüşündedir. Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübarek ve Şâfiî de bu görüşü benimseyen âlimlerdir. Tirmizî’nin nakline göre (Tirmizî, “Tahâret”, 75) Ebû Hanife ve öğrencileri de aynı görüştedirler. Biz bunu yukarıda ifade etmiştik. İbn Hacer de *Fethu’l-bârî* isimli eserinde, âlimlerin çoğunun sarığa mesh etmenin yeterli olmayacağı görüşünü benimsediklerini ifade ettikten sonra Hattâbî’nin, “Allah başın mesh edilmesini farz kılmıştır. Hadiste söz konusu edilen sarığa mesh ise yoruma açıktır. Bu durumda kesin bilgi ifade eden âyet yoruma açık olan hadis sebebiyle terk edilemez” şeklindeki açıklamasını nakletmektedir.

a. Sarığa meshi ifade eden hadislerin değerlendirilmesi

Burada yukarıda zikredilen hadislerden önce kavî daha sonra da fiilî olanların konuya delâletlerini inceleyeceğiz. Öncelikle Sevbân hadisinin sarığa mesh edilmesine açıkça delâlet etmediğini ifade etmeliyiz. Zira hadiste yer alan asâib kelimesi isâbe’nin çoğulu olup mendil, bez parçası ve sarık gibi sargı olarak kullanılabilen her türlü eşya anlamına gelmektedir. Nitekim *el-Kâmus*’ta, “*Isâbe*, sargı ve sarık gibi dolamalı olarak kullanılan eşyadır. Teassabe ise sargılandı anlamına gelir” denilmektedir. (Firuzabâdî, *el-Kâmus*, I, 64) Dolayısıyla hadiste yer alan “isâb” kelimesiyle sarık da yara üzerine sarılan sargı bezi de kastedilmiş olabilir. Eğer ikinci manası kastedilmişse bu, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yara üzerine sarılmış sargı bezlerine mesh edilmesini emrettiği anlamına gelmektedir. Fıkıh ve hadiste *isâbe*

kelimesinin bu manadaki kullanımı ise yaygındır.

Taberânî'nin İshak b. Dâvûd es-Savvâf > Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd b. Ukayl > Hafs b. Ömer > Râşid b. Sa'd > Mekhûl isnadıyla nakline göre Hz. Ebû Ümâme (r.a.), "İbn Kami'e Uhud harbinde yaralandığında Resûlullah (s.a.v.)'i abdest alırken gördüm. Sargıyı çözdü ve üzerine abdest suyu ile mesh etti" demiştir.¹⁸

Hadisin isnadında yer alan ravilerin hepsi güvenilirdir. Heysemî'nin açıkladığına göre (*Mecmaü'z-zevâid*, I, 3) Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Taberânî'nin İshak b. Dâvûd es-Savvâf da dâhil hadis aldığı hocalarından herhangi birinin zayıf olduğunu söylememiştir. Muhammed b. Abdullah'ın güvenilirliğini Nesâî "lâ be'se bih", Müslim ise "sika" lafızlarıyla ifade etmişlerdir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 164) İbn Ebî Hâtim, Hafs b. Ömer el-Adenî'nin güvenilir, (İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 410) diğer hadis münekkitleri ise zayıf olduğunu söylemişlerdir. İsnadda yer alan diğer raviler güvenilirlikleriyle tanınmaktadır.

Hadiste bulunan "isâbe" kelimesiyle Resûlullah (s.a.v.)'in yarası üzerine sardığı bezin kastedildiği açıktır.. Sevbân hadisinde yer alan "isâbe" kelimesiyle de aynı şeyin kastedilmesi uzak bir ihtimal değildir. Zira savaşa katılanlar yaralanıyor ve yaralarına sargı sarıyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) de soğuğun vereceği zarara engel olmak amacıyla yara üzerindeki sargılara mesh etmelerini emreliyordu. İhtimal ifade eden bir hadis delil olarak kullanılamaz.

Nuaym b. Hımar hadisini Resûlullah (s.a.v.)'den rivayet eden aslında Hz. Bilâl (r.a.)'dir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden de anlaşıldığı üzere Ebû Nadr Haşim b. Kâsım el-Bağdâdî, Hişam b. Saîd et-Talakânî ve Benî Hâşim'in azatlısı Ebû Saîd söz konusu hadisi Muhammed b. Râşid > Mekhûl > Nuaym b. Hımar > Bilâl isnadıyla rivayet etmişlerdir. (Ahmed b. Hanbel, VI, 12, 13, 14)¹⁹ Bu sebeple Ahmed b. Hanbel hadisi Nuaym b. Hımar değil "Müsnedi Bilâl" başlığı altında zikretmiştir. Ayrıca başlık üzerine meshle ilgili Bilâl hadisi hem isnad hem de metni açısından problemlidir. İsnad açısından sorunludur. Çünkü İmam Müslim, A'meş > Hakem >

¹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 131; Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 264; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 98. İsnadı zayıftır. Heysemî isnadındaki Hafs b. Ömer el-Adenî'nin zayıf olduğunu söylemiştir.

¹⁹ Konuyla ilgili detaylı açıklama yukarıda geçmişti.

Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre > Bilâl isnadıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mest ve başlık üzerine mesh ettiğini rivayet etmiştir. (Müslim, "Tahâret", 84) Dârekutnî bu hadisin senedini tenkit etmiş ve hadisin isnadında ve A'meş'ten rivayet hususunda ihtilaf bulunduğunu, bazı ravilerin isnaddan Hz. Bilâl (r.a.)'i düşürerek Ka'b b. Ucre'den rivayet ederken diğerlerinin Bilâl'i zikrederek Ka'b b. Ucre'yi düşürdüklerini, bazı ravilerin Hz. Bilâl (r.a.) ile Abdurrahman b. Ebî Leylâ arasına Berâ'yı ilave ettiklerini, bazılarının ise Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) vasıtasıyla Hz. Bilâl (r.a.)'den naklettiklerini söylemiştir.²⁰

- ²⁰ Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 171; Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim*, I, 135. Dârekutnî *el-İlel* isimli eserinde Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'in Hz. Bilâl (r.a.) vasıtasıyla naklettiği "Hz. Peygamber (s.a.v.) mestleri ve başlığı üzerine mesh etti" hakkındaki soruyu şöyle cevaplamıştır: Bu hadisi Hakem b. Uteybe rivayet etmiş ancak bununla ilgili ihtilaf edilmiştir. Şeybân'ın Leys > Hakem > Şureyh b. Hânî > Ali > Bilâl isnadıyla yaptığı rivayete Mu'temir muhalefet etmiş bunda da ihtilaf edilmiştir. Nitekim Müsedded, Amr b. Ali ve Ali b. Hüseyin ed-Dirhemî, Mu'temir > Leys > Hakem > Habib b. Ebî Sâbit > Şureyh b. Hânî > Bilâl isnadıyla nakletmişler ancak İbn Ebî's-Seri, Mu'temir > Leys > Talha b. Musarrıf > Şureyh b. Hânî > Bilâl isnadıyla nakletmek suretiyle onlara muhalefet etmiştir. Ayrıca Musa b. A'yen, Mu'temir > Leys > Hakem > Habib > Şureyh b. Hânî > Bilâl isnadıyla; Ebü'l-Mihyât, Leys > Hakem > İbn Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre > Bilâl isnadıyla rivayet etmişlerdir. A'meş de ona muhalefet etmiştir. Nitekim Ebû Muaviye ed-Darîr, Ali b. Müshir, İsâ b. Yunus Ebû Züheyr Abdurrahman b. Miğrâ, Ebû Ubeyde b. Ma'n, Ebû Hamza es-Sükkerî, Abdullah b. Nümejr, Ebû İshak el-Fezârî ve Muhammed b. Fudayl, A'meş > Hakem > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre > Bilâl isnadıyla rivayet etmek suretiyle ona muhalefet etmişlerdir. Ziyad b. Eyyüb de Muhammed b. Fudayl'dan rivayet etmiş ancak isnad'dan Ka'b b. Ucre'yi düşürmüştür. İsnaddan Ka'b'ı kendisi de hocası da düşürmüş olabilir. Abdüsselam b. Harb, A'meş Hakem > İbn Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etmiş Bilâl'i ise zikretmemiştir. Ali b. Âbis de Yezid b. Ebî Ziyâd > İbn Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etmiş Bilâl'i zikretmemiştir. Zâide b. Kudâme, Ammâr b. Rezîk, Hafs b. Gıyâs ve Ravh b. Müsafir ise A'meş > Hakem > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Berâ > Bilâl isnadıyla rivayet etmişlerdir. Süfyan es-Sevrî ve Şerik de A'meş > Hakem > İbn Ebî Leylâ > Bilâl isnadıyla rivayet etmişler ikisi arasında herhangi bir ravi zikretmemişlerdir. Ebû Sa'd Muhammed b. Meysere, Süfyan es-Sevrî > Mansur ve A'meş > Hakem > İbn Ebî Leylâ > Bilâl isnadıyla rivayet etmiştir. Zeyd b. Ebî Enise, Ömer b. Âmir, Haccac b. Ertât, Ebû Şeybe İbrahim b. Osman el-Vâsıtî ve Abdullah b. Muharrer de Hakem > İbn Ebî Leylâ > Bilâl isnadıyla rivayet etmişlerdir. Sözü edilen hadisi Şu'be de rivayet etmiştir. Ancak ondan rivayette ihtilaf edilmiştir. Bakıyye > Şu'be > Haccac b. Ertât > Hakem isnadıyla yapılan rivayet hatalıdır. Zira Şu'be b. Haccac > Hakem > İbn Ebî Leylâ > Bilâl isnadıyla yapılan rivayet sahihtir. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ rivayetinde de ih-

Burada hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (VI, 12, 13) olduğu gibi bazı raviler tarafından Hz. Abdurrahman b. Avf (r.a.) vasıtasıyla Hz. Bilâl (r.a.)'den nakledildiğini, ayrıca yukarıda geçtiği üzere Muhammed b. Râşid'in ise Mekhûl > Nuaym b. Himâr > Bilâl isnadıyla rivayet ettiğini hatırlatmalıyım.

Hadisin metnindeki probleme gelince, Müslim rivâyetinde olduğu gibi Hz. Bilâl (r.a.)'in bazen onu "Hz. Peygamber (s.a.v.) mestleri ve başlığı üzerine mesh etti" veya buna yakın bir ifade ile "Hz. Peygamber (s.a.v.)'i mestleri ve örtüsü üzerine mesh ederken gördüm" şeklinde rivayet ederken bazen de Ahmed b. Hanbel'in Hz. Abdurrahman b. Avf (r.a.) vasıtasıyla naklettiği gibi "Hz. Peygamber (s.a.v.) mestleri, başlığı ve sarığı üzerine mesh etti" (Ahmed b. Hanbel, VI, 12) veya yine Ahmed b. Hanbel'in "Hz. Peygamber (s.a.v.) mestleri ve başlığı üzerine mesh ederdi" (Ahmed b. Hanbel, VI, 15) şeklinde nakledilmesidir. Bütün bu rivayetlerdeki ihtilaf Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamasıyla ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in konuyla ilgili açıklaması Muhammed b. Râşid tarafından "*Mestlere ve başınızdaki örtüye mesh edin*" şeklinde rivayet edilmiştir. Bu ise hadisin delil olarak kullanılmamasını gerektiren bir durumdur. Bu rivayetler arasında isnadı ve metni açısından tercihe şayan olanı İmam Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inde naklettiği olmalıdır. Nitekim Nevevî de, "Bu hadisi rivayet edenlerin çoğu Müslim'in naklettiği gibi rivayet etmişlerdir" demiştir. (*el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim*, I, 135) Bunun Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulaması olduğu açıktır. Bu tür uygulamalar genellenemez. Aşağıda zikredileceği üzere farklı şekillerde yorumlanmaya açıktır.

b. Konuyla İlgili Şâz Hadis ve Hükümü

Muhammed b. Râşid'in "*mesh edin*" şeklindeki emir ifade eden rivayeti münkerdir. Çünkü sika ravilerden onun dışında bu şekilde rivayet eden bulunmamaktadır. Hz. Bilâl (r.a.)'den rivayet edenlerin tamamı onu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü değil uygulaması olarak nakletmişlerdir. Bu hususta Muhammed b. Râşid'i destekleyen de yoktur. Muhammed b. Râşid

tilaf edilmiştir. Zira Süfyan b. Uyeyne > Ebân b. Tağlib ve İbn Ebî Leylâ > Hakem > İbn Ebî Leylâ > Bilâl şeklinde iki farklı şekilde nakledilmiştir. İbrahim b. Tahman ve Ömer b. Yezid'in İbn Ebî Leylâ'dan rivayetleri de aynı şekildedir. Yezid b. Hâdî'nin Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ > babası > Bilâl isnadıyla rivayetinde de Hakem senedden düşürülmüştür. Ebû Sa'd el-Bakkal'ın Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Bilâl isnadıyla rivayeti ise muhtemelen mevkuf bir rivayettir.

ile diğer raviler arasındaki söz konusu durum aralarını gidermek mümkün olmayan bir çelişkidir. Söz ile uygulama arasında ise çok önemli fark bulunmaktadır. Suyûtî'nin de belirttiği gibi böylesi bir muhalefet adâlet ve zabt sahibi güvenilir raviler tarafından yapıldığında *merdud şâz* kapsamına girer. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Abdülvahid b. Ziyad > A'meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre isnadıyla merfû olarak rivayet ettikleri "*İki rekât sabah namazını kılan sağ yanı üzerine uzansın*" (Ebû Dâvûd, "Salât", 293; Tirmizî, "Salât", 311)²¹ hadisi metni açısından *merdud şâz*ın misalidir. Nitekim Beyhakî'nin açıklaması şöyledir: Abdülvahid b. Ziyad birçok raviye muhalefet etmiştir. Zira bunu güvenilir raviler Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü değil uygulaması olarak rivayet etmişlerdir. Abdülvahid b. Ziyad, A'meş'in ravileri arasında onu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü olarak nakletmekte tek kalmıştır.

Abdülvahid b. Ziyad *Kütüb-i sitte* ravilerinden olup güvenilir biridir. Buna rağmen görüldüğü gibi güvenilir ravilere muhalefeti ve rivayetinde tek kalması sebebiyle naklettiği hadis *merdud şâz* olarak nitelendirilmiştir. Buna göre güvenilirliği hususunda ihtilaf edilen Muhammed b. Râşid'in rivayetinin durumunu düşünün. Bazıları onu sika bulmaktadır. İbn Hibbân onun takva sahibi biri olmakla birlikte hadis âlimi olmadığını, birçok münker rivayetinin bulunması sebebiyle terk edilmesi gerektiğini, Dârekutnî tek başına rivayet ettiklerinin delil olamayacağını, İbn Hiraş zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'teki (IX, 159-160) açıklamaları kısaca bundan ibarettir. O *et-Takrîb*'de ise "doğru sözlü fakat yanlış biriydi, kaderî olmakla itham edilmiştir" (İbn Hacer, *Takrîb*, s. 182) açıklamasını yapmıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra Muhammed b. Râşid'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "*Mestlere ve başınızdaki örtüye mesh edin*" şeklinde emrettiğine dair rivayetinin delil olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu rivayet onun münker ve hatalı rivayetlerinden biridir. Sahih (mahfuz) olan ise çoğunluğun naklettiği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz konusu uygulamasıdır. Şayet Muhammed b. Râşid'in rivayeti sahih olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bunu Hz. Bilâl (r.a.)'e özel bir durum sebebiyle emrettiği onun ise genel bir hüküm olarak anlayıp naklettiği şeklinde yorumlanması gerekirdi. Hz. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)'nin rivayeti de bu görüşü teyit etmektedir. O şöy-

²¹ Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

le anlatmaktadır: Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte bir gazveye katılmıştık. Bir göl kenarına gelince Resûlullah (s.a.v.) devesinden indi. Biz de indik. Namaz vakti gelince Resûlullah (s.a.v.) Bilâl'e "*Bilal ! Kalk ezan oku!*" buyurdu. Hz. Bilâl (r.a.) önce su döktükten sonra gölün kenarına geldi. Yüzünü ve ellerini yıkadıktan sonra mestlerine eğildi. Onun iki siyah mesti bulunmaktaydı. Bu durum Resûlullah (s.a.v.)'in gözleri önünde cereyan etmekteydi. Resûlullah (s.a.v.) Bilâl'e hitaben, "*Mestlere ve başındaki örtüye mesh et*" diye seslendi.²² Bu rivayetin isnadında Gassan b. Avf vardır. Ezdî'nin de belirttiği gibi o zayıf bir ravidir. (Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 104)

Gassan b. Avf, Ebû Dâvûd'un ravilerindendir. O onun hakkında 'şeyhun Basriyyun' demiştir. (bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 247) Suyûtî'nin de belirttiği gibi bu ifade ta'dîl lafızlarından biridir. (Suyûtî, *Tedrib*, s. 126) Zehebî de mahal-lühû's-sıdk, lâ be'se bih, salihu'l-hadîs, yüktebü hadîsuhu, şeyh ve benzeri tabirlerin ravilerde mutlak bir zayıflığın bulunmadığına delâlet ettiğini söylemiştir. (Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl*, I, 3) İbn Hacer onun hakkında leyyinü'l-hadîs tabirini kullanmış, (İbn Hacer, *Takrib*, s. 168) Ebû Dâvûd da *Sünen*'inde ("Tahâret", 59) hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Bu durumda onun rivayet ettiği hadis en azından hasen seviyesindedir.

Bu rivayet Hz. Peygamber (s.a.v.)'in baştaki örtüye mesh etmeyi bir gazve esnasında Hz. Bilâl (r.a.)'e özel olarak emrettiğini ve bunun genel bir hüküm olmadığını göstermektedir. Hz. Bilâl (r.a.) rivayetinde 'mesh edin' yerine 'mesh et' ifadesinin kullanılması da bu durumu teyit etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz konusu emri, bir özüünden dolayı ona özel bir durum iken Hz. Bilâl (r.a.)'in genel bir hüküm haline getirmesi de mümkündür. Konuyla ilgilenenlerin bildiği üzere hadislerde buna benzer birçok misal bulunmaktadır. Hz. Âişe (r.anhâ)'nin açıkça ifade ettiği üzere üç talakla boşanan Fatıma bint Kays da, kendisiyle ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "*barınma ve nafaka hakkı yok*" (Müslim, "Talâk", 37) ifadesini kadınlarla ilgili genel bir hüküm haline getirmiştir. Yorumu açık metinlerin delil olarak kullanılması yanlıştır.

Hz. Ömer'in, "sarık üzerine mesh etmekle abdestini yeterli görmeyeni Allah temiz kılmasın"²³ açıklaması, Cûzecânî tarafından isnadsız olarak

²² İsnadı zayıftır. Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, II, 25-26; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 256; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 439-440.

²³ Bu haber, sahih olması durumunda, Kur'an'da olanla yetinme iddiasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisini reddetmeye kalkışan kimsenin reddine yönelik olur.

nakledilmiştir. Bunun, sahih olduğu kabul edilirse, sarığının çıkarmadan başının bir kısmını mesh etmeyi yeterli görmeyip vesveseye kapılan kimseler hakkında bir reddiye olmak üzere söylendiği şeklinde anlaşılabilir. Bu ise yasak olan dinde aşırılık anlamına gelmektedir.. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sarığının başından çözmeden perçemini mesh ettiği sabittir.. İbn Ebî Şeybe’nin rivayeti de bu durumu desteklemektedir. Onun nakline göre Hz. Ömer (r.a.), “ister sarığın üzerine mesh et istersen sarığının çıkar öyle yap” demiştir. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 22; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, V, 112) Böylece sarık üzerine meshe mukabil sarığı çıkarmayı zikretmiştir. Bizim söylediğimiz de bundan farklı değildir. Bu, istersen sarığı çıkarmadan başının bir kısmını istersen sarığı çıkarıp başın tamamını mesh edebilirsin demektir. Alâ ba’dı re’sike (başının bir kısmını) ifadesinde yer alan “alâ” konuşmalarda olduğu gibi beraber manasındaki “maa” anlamındadır. Nitekim *el-Kâmûs*’ta, Sibeveyh’in de ifade ettiği gibi “alâ” üzerinde ve beraberlik belirten “maa” anlamında bir isim olarak da kullanılmaktadır. Nitekim “*Tutkuyla mallarını harcar*” âyetinde (el-Bakara 2/177) de bu anlamda kullanılmıştır” (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, II, 96) açıklaması yapılmıştır. Bir metin yoruma açık olduğunda, delil olamaz.

c. Konuyla İlgili Fiilî Hadislerin Değerlendirilmesi

Şimdi de konuyla ilgili delil olarak zikredilen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uygulamaları hakkındaki iddialara cevap verelim. Cevabımızın daha anlaşılır olması ve doğrunun sabah gün ışığı gibi ortaya çıkması için bazı hususların zikredilmesi yerinde olacaktır. Öncelikle belirtelim ki Allah (c.c.), “*başlarınızı mesh edin*” (el-Mâide 5/6) âyetiyle başın mesh edilmesini farz kılmıştır. Âyetin anlamı da açıktır. İkincisi sarığın mesh edilmesi hakikat anlamında başın mesh edilmesi değildir. Bir sözün hakikat anlamıyla amel etmek mümkün olduğu sürece mecaz anlamına gidilmez. Kelimeyi hakikat manasında anlamak mümkün olduğu sürece mecaza yorulmaz. Üçüncüsü, haber-i vâhid Kur’ân’a ilavede bulunamayacağı gibi onu nesh de edemez. Dördüncüsü, hadis meşhur veya mütevâtir, delâleti de açıksa Kur’ân’a ilave bulunduğu gibi onu nesh de edebilir.

Birinci husus ayrıca izaha ihtiyaç duymayacak şekilde açıktır. Zira âyet-te zikredilen mesh ve baş ile kastedilen herkes tarafından bilinmektedir. İkinci husus da açıktır. Çünkü âyette zikredilen “baş” bilinen uzvumuz anlamında hakikattir ve açıktır ki sarık değildir. Bu itibarla sarık üzerine yapılan mesh hakikat anlamda başa yapılmış mesh olmaz. Dolayısıyla sarık

âyetin kapsamına dâhil değildir. Şevkânî'nin konuyla ilgili karşı açıklaması şöyledir: Baş olarak isimlendirilmediği halde saça mesh etmek abdest için yeterli oluyor. Burada “saç ona bitişik olduğu için mecaz anlamıyla baş olarak da isimlendirilebilir” diye itirazda bulunulabilir. İyi ama sarıkla baş arasında da aynı mecazî ilişki vardır. Nitekim birinin sarığını öpen kimse “onun başını öptüm” diyebilmektedir. (Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, I, 161) Ne var ki Şevkânî saçlı başa mesh etmekle sadece saça meshi birbirine karıştırmıştır. Birincisi gerçekte başa mesh etmek iken diğeri mecaz yoluyla başa mesh etmek anlamına gelmektedir. Zira baş üzerinde saç bulunsun veya bulunmasın bilinen bir uzvumuzdur. Asıl olan da saçlı olmasıdır. Elbette ki üzerinde saç bulunan başı mesh etmek aynı zamanda saçları da mesh etmek şeklinde olacaktır. Elleri gezdirerek mesh etmek hakikat anlamda başı mesh etmektir. Bu durumda elin sadece saça değmiş olmasının yeterli görülmesi, saça meshten değil saçla örtülü başa mesh olduğu içindir. Nitekim başa dokunmadan sadece saçın baştan sarkan kısımlarını mesh etmek yeterli değildir. Zira bu saçla örtülü başı değil, sadece saçı mesh etmek demektir. Saç ise baş olarak isimlendirilemez. Bu, üzerinde ot bulunsun veya bulunmasın yere oturan kimseye ‘yere oturdu’ dememiz gibidir. Bu durumda söz konusu kimse hakikat anlamında yere oturmuştur. Üzerinde hasır veya sergi bulunan yere oturan kimseye ‘yere oturdu’ dememiz ise mecazîdir. Buna göre başında saç bulunan kimsenin mesh etmesi üzerinde ot bulunsun veya bulunmasın yere oturan kimse gibi hakikat anlamındadır. Sarık üzerine mesh ise hasır veya sergi bulunan yere oturan kişi de olduğu gibi mecazîdir. Buna göre birincisi âyetin anlamına dâhil ikincisi ise hariçtir. Bu durum, başında saç bulunan kimsenin meshi ile sarık bulunan kişinin meshinin aynı olduğu iddiasının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Birçok kimsenin yanıldığı husus olan bu noktaya dikkat edilmelidir.

Mecâzî olarak başı mesh etmek anlamına geleceğinden hareketle sarığa mesh etmenin yeterli olacağı görüşünü kabul edenlere, öyle ise teyemmümde yaşımak veya eldivenler üzerine meshin de yeterli olması gerekir şeklinde karşı bir cevap verilebilir. Zira sarığı öptüğü halde ‘başını öptüm’, eldivenleri öptüğü halde ‘ellerini öptüm’ veya yaşmağını öptüğü halde ‘yüzünü öptüm’ denmesi de hakiki manada değil mecazî anlamdadır. Âlimlerin çoğunun görüşüne göre böyle bir şeyin olmayacağı ise bilinmektedir.

Üçüncü ve dördüncü hususları usul âlimleri kitaplarında ele aldıkları için burada konu uzatılmayacaktır. Bütün bunlardan sonra burada diyoruz

ki: Sarığa mesh etmekle ilgili haberlerin tümü, abdest âyetinin nüzûlünden sonra söz konusu olduğu ve meşhur veya mütevâtir yolla gelip başa hiç dokunmadan sadece sarığa mesh etmenin yeterli olacağına delâlet ettiği tespit edilmedikçe delil olamayacağına vurgu yapmamız gerekmektedir.

Bunun aynı zamanda Cûzecânî'nin "değişik bölgelerdeki âlimlere göre sarık üzerine mesh etmek Resûlullah (s.a.v.)'den beri uygulana gelen meşhur bir sünnettir" açıklamasına da cevap teşkil ettiği fark edilecektir. Zira o söz konusu ifadesiyle bizzat sarık üzerine de mesh etmeyi kastetmişse, İbn Hacer el-Askalânî'nin onun nâsibî bir bid'atçı olduğuna dair açıklamasını da dikkate almadan (*Hedyü's-sârî*, s. 388) bunu kabul etmek mümkündür. Ancak o bununla başı değil de sadece sarığı mesh etmenin meşhur sünnet olduğunu kastetmişse bunu kabul etmek mümkün değildir. Zira meşhur sünnet bir tarafa bunun ahâd haberlerle bile gelmesi mümkün değildir. Bu bütünüyle yanlış bir anlayıştır.

Bütün bu açıklamalardan başla birlikte sarığın ayaklarla birlikte mestler gibi olduğu anlaşılmaktadır. Sadece sarığa mesh etmenin başa mesh yerine geçtiğini söyleyebilmek için mestlere mesh etmek hususundaki gibi meşhur veya mütevâtir olarak gelen bir haberde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ilgili âyet nazil olduktan sonra bununla yetindiğinin veya herhangi bir mazeretleri olmadığı halde insanlara bunu emrettiğinin açıkça ifade edilmesi gerekir. Nitekim Ebû Hanife mestlere mesh etmek hususunda, "gündüzün aydınlığı gibi apaçık bir bilgi ifade eden haberler gelmeseydi mest üzerine mesh edileceğini söylemezdim" demiştir. Ebû Yusuf da, "Kur'an'ın sünnetle neshi ancak mestlere mesh etmek hususundaki hadisler gibi (meşhur) hadislerle mümkündür" açıklamasını yapmıştır. (*Kâsânî, Bedâiu's-sanâi*, I, 7)

Konuyla ilgili İbn Hacer şöyle demiştir: İbnü'l-Münzir'in nakline göre Abdullah b. Mübârek, "Mestler üzerine mesh etmek hususunda ashap arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Nitekim onlardan olumsuz görüş ifade edenlerden aynı zamanda müsbeti de rivayet edilmiştir" demiştir. İbn Abdilber de şöyle demiştir: Bu konuda İmam Mâlik dışında olumsuz görüş beyan eden herhangi bir âlim bilmiyorum. Ancak sahih haberler onun da olumlu kanaatte olduğu yönündedir. Hadis hâfızlarından birçok kimse mestler üzerine mesh hakkındaki haberlerin mütevâtir seviyesinde olduğunu belirtmişlerdir. Bazı âlimlere göre konuyla ilgili hadisler seksen sahâbe tarafından rivayet edilmiştir. Aşere-i mübeşşere de bunlar arasında bulunmaktadır. İbn Ebî Şeybe (bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 366) ve diğer hadis

kaynaklarında belirtildiğine göre Hasan-ı Basrî, “Mest üzerine mesh konusunu bana yetmiş sahâbe rivayet etti” demiştir. (İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, I, 264)

Buhârî’de şöyle rivayet edilir. Cerir (r.a.) küçük abdestten sonra abdest aldı ve mestlerine mesh etti. Sonra da namaz kıldı. Kendisine bu durum sorulduğunda ise “Resûlullah (s.a.v.)’i böyle yaparken gördüm” diye cevap verdi. (Buhârî, “Salât”, 25) İbrahim en-Nehaî, “Bu, âlimlerin hoşuna giden bir haberdur. Zira Cerir abdest âyetinden çok sonra müslüman olanlardandır” demiştir. İbn Hacer’in açıklaması şöyledir: İmam Müslim, Cerir’in müslüman olması Mâide suresinden sonra olduğu için bu haberi tercih etmiştir. (Buhârî, “Salât”, 25) Ebû Dâvûd da, ‘Cerir, Mâide suresinden sonra müslüman oldum’ ifadesi vardır. (Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 60)²⁴ Taberânî’nin Muhammed b. Sîrin vasıtasıyla Cerir’den nakline göre söz konusu olay vedâ haccında meydana gelmiştir.²⁵ Tirmizî hadis hakkında şu bilgileri vermektedir: Bu hadis konuya açıklık getirmektedir. Zira mestler üzerine meshi kabul etmeyenler Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mestleri üzerine meshinin Mâide suresinde söz konusu edilen abdest âyetinden önce olduğunu ve âyetin bunu nesh ettiğini ileri sürmüşlerdir. Cerir ise Mâide suresi nazil olduktan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)’i mestleri üzerine mesh ettiğini gördüğünü ifade etmektedir. Mestler üzerine meshi kabul etmeyenlerin görüşlerini çürüttüğü için İbn Mes’ud’un talebeleri de Cerir hadisini tercih etmişlerdir. (İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, I, 416)

Buhârî’nin Muğire b. Şu’be’den nakline göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ihtiyacı için dışarı çıktı. Muğire su kabıyla onu takip etti. İhtiyacını giderdikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) abdest aldı Muğire de ona su döktü. Resûlullah (s.a.v.) abdestinde mestleri üzerine mesh etti. (Buhârî, “Vudu”, 48) İbn Hacer’in hadisile ilgili açıklaması şöyledir: Hadisin İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd’da yer alan Abbâd b. Ziyad > Urve b. Muğire isnadıyla rivayetinde, olayın Tebük gazvesinde ve sabah namazında meydana geldiğinde şüphe bulunmadığı ifade edilmektedir.²⁶ İbn Hacer,

²⁴ Hadis hasendir.

²⁵ İbn Hacer, bu rivayetin hasen olduğuna işaret etmekle yetinmiştir (İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, I, 590). Taberânî olayın veda haccında meydana geldiğini ifade eden ilave kısmını *Mu’cemü’l-evsat*’ında Muhammed b. Nuh b. Harb b. Şeyban b. Ferruh > Harb b. Şureyh > Halid el-Hazâ > Muhammed b. Sîrin > Cerir b. Abdullah el-Becelî isnadıyla rivayet etmiştir. (bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, I, 163).

²⁶ Hadis sahihtir.

hadisin Mâide suresindeki abdestle ilgili âyetle nesh edildiği düşüncesiyle mestler üzerine meshi kabul etmeyenlerin görüşlerini çürüttüğünü söylemiştir. Çünkü abdest âyeti Müreysi' gazvesinde nâzil olmuş söz konusu olay ise ittifakla ondan sonra Tebük gazvesinde meydana gelmiştir. Bez-zâr, olayı Hz. Muğire (r.a.)'den altmış kişinin rivayet ettiğini belirtmiştir. İbn Hacer'in açıklamaları bazı ufak tasarruflarla bu şekildedir. (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 265-266) Tahâvî de mukim ve misafir için meshin müddeti konusunda mest üzerine mesh ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'den yapılan rivayetlerin mütevâtir olduğunu söylemiştir. (Şerhu meâni'l-âsâr, I, 83)

Özet olarak ifade etmek gerekirse, mukim ve yolculuk halinde ayakları yıkamak yerine mestler üzerine mesh etmenin yeterli olacağına dair Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen hadisler mütevâtir seviyesindedir. Bu durumda -Allah aşkına cevap verin- size göre Mâide suresindeki abdest âyetinden sonra sarık üzerine meshin başa yapılan mesh yerine geçeceğine dair bunu açıkça ifade eden meşhur seviyesinde bir hadis nakledilmiş midir? Bu soruya kesinlikle olumlu cevap veremezsiniz.

d. Fiilî Hadislerle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi

Şimdi de konuyla ilgili zikredilen hadislerle ve bunların değerlendirilmesine geçebiliriz. Bunlardan biri Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.) hadisidir. Buna göre abdesti bozulduğu için mestlerini çıkaran birini gören Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.), ona mestlerine ve sarığına mesh etmesini emrederek, “Ben Resûlullah (s.a.v.)'i mestlerine ve başındaki örtüye mesh ederken gördüm” demiştir. (Ahmed b. Hanbel, V, 439)²⁷ Şevkânî hadisi Tirmizî'nin de *el-İlelü'l-kebîr*'inde (s. 56) rivayet ettiğini²⁸

²⁷ Hadis zayıftır. Hadisi ayrıca Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (*Müsned*, II, 46), İbn Ebî Şeybe (*el-Musannef*, I, 23), İbn Mâce (“Tahâret”, 89), Dûlâbî (*el-Künâ*, II, 113), İbn Hibbân (*Sahîh*, IV, 175) ve Ebû Nuaym (*et-Târîh*, II, 96) rivayet etmişlerdir. Söz konusu âlimlerin hepsi hadisi Ebû Şureyh > Zeyd b. Savhân el-Abdî'nin azatlısı Ebû Müslim > Selman isnadıyla “Resûlullah (s.a.v.)'i mestlerine ve başörtüsüne meshederken gördüm” şeklinde rivayet etmişlerdir. Tirmizî'nin rivayeti ise “mestlerine ve perçemine mesh etti” şeklindedir. İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında belirttiği üzere bu, Ebû Şureyh ve Ebû Müslim'in hatasıdır. Bize göre hadis hakkında hüküm verilirken üzerinde tartışılan Muhammed b. Zeyd hakkında söz konusu edilen kim olduğunun bilinmemesinin (cehâletü'l-ayn) ortadan kaldırılması onun nasıl biri olduğuyla ilgili cehâleti ortadan kaldırmaz. Ebû Şureyh ve Ebû Müslim ise makbul ravilerdir.

²⁸ Hadisin senedi zayıftır.

ancak “başörtüsü” yerine “Perçemi” lafzını zikrettiğini söylemiştir. Hadisin isnadında Ebû Şureyh bulunmaktadır. Hadisle ilgili Tirmizî şu açıklamayı yapmıştır: Muhammed b. İsmail el-Buhârî’ye ‘senedinde yer alan Ebû Şureyh’in ismi nedir?’ diye sordum. ‘Bilmiyorum’ dedi. İsnadında yer alan Zeyd b. Savhan’ın azatlısı Ebû Müslim de bilinmeyen bir kimsedir. Nitekim Tirmizî onun hakkında “ismini ve bundan başka bir hadis rivayet ettiğini de bilmiyorum” demiştir.

Bize göre Ebû Şureyh meçhul bir ravi değildir. Zira Katâde ve Muhammed b. Zeyd el-Abdî’nin kendisinden rivayette bulunmaları Ebû Şureyh’in kim olduğuyla ilgili bilinmezliği (cehâletü’l ayn) ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca onu İbn Hibbân *es-Sikât*’ında İbn Hacer de *et-Tehzîb*’inde (XII, 126) zikretmişlerdir. İbn Hacer *et-Takrîb*’inde ise onun makbul bir ravi olduğunu ifade etmiştir. Meçhul bir ravi sika ve makbul olarak vasıflandırılmaz. Hz. Selman (r.a.) hadisi Ahmed b. Hanbel’de “Selman-ı Fârisî abdesti bozulduğu için mestlerini çıkaran birini gördü ve ona mestlerine ve sarığına ve perçemine mesh etmesini emretti” lafızlarıyla rivayet edilmektedir. (Ahmed b. Hanbel, V, 439-440)²⁹ Burada Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.)’in sadece sarığa mesh etmekle yetinmeyip başına da mesh etmesini emrettiği açıkça ifade edilmektedir. Ancak Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.)’in Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uygulamasıyla ilgili naklettiği ise ihtilaflıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.)’in Hz. Peygamber (s.a.v.)’i mestlerine ve başörtüsüne mesh ettiğini gördüğünü rivayet ederken Tirmizî onun Hz. Peygamber (s.a.v.)’i mestlerine ve perçemine mesh ettiğini gördüğünü haber vermektedir. Bu sebeple de hadis delil olamamaktadır. Öyle anlaşıyor ki Hz. Selman-ı Fârisî (r.a.) rivayetleri cem ederek, “Hz. Peygamber (s.a.v.)’i mestlerine, sarığına ve perçemine mesh ettiğini gördüm” şeklinde nakletmektedir. Ancak raviler ihtisar yoluna gitmiş ve bir kısmı “başındaki örtüye” diğerleri de “Perçemine” şeklinde rivayet etmişlerdir.

Konuyla ilgili başka bir rivayet Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr’ın naklettiği Sevbân hadisidir.³⁰ Buna göre Sevbân, “Resûlullah (s.a.v.)’i abdest alırken gördüm. Mestlerine ve baş üstündeki örtüye mesh etti” demiştir. (Ahmed b. Hanbel, V, 281) İsnadında yer alan Utbe b. Ebî Ümeyye’yi İbn Hib-

²⁹ Hadisin sıhhatiyle ilgili açıklamalar yukarıda zikredilmiştir.

³⁰ İsnadında meçhul bir ravi bulunmaktadır. Hadisi Bezzâr ve Taberânî (*el-Mu’cemü’l-kebîr*, II, 92) de rivayet etmiş, Heysemî de *Mecmau’z-zevâid*’inde (I, 255) zikretmiştir.

bân *es-Sikât*'ında zikretmiş ve 'isnadı kopuk (munkatı) hadisler nakleder' demiştir. Heysemî de *Mecmau'z-zevâid*'inde (I, 104) aynı açıklamayı yapmıştır. Utbe hadisi Ebû Sellâm el-Esved > Sevbân isnadıyla nakletmiştir. Yahya b. Maîn ve Ali b. Medîni'ye göre Ebû Sellâm el-Esved, Sevbân'dan hadis işitmemiştir. Ahmed b. Hanbel de, 'Onun Sevbân'dan hadis işittiğini zannetmiyorum' demiştir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 296) Aşağıda zikredileceği üzere Ahmed b. Hanbel'in rivayeti "Hz. Peygamber (s.a.v.) mestlerine, başındaki örtüye sonra da sarığına mesh etti" şeklindedir.

Konuyla ilgili bir diğer rivayet Taberânî'nin naklettiği Hz. Enes b. Mâlik (r.a.) hadisidir.³¹ Enes b. Mâlik şöyle anlatmıştır: "Vefatından bir ay önce Resûlullah (s.a.v.)'e abdest aldırđım. Mestlerine ve sarığına mesh etti." Heysemî, isnadında yer alan Ali b. Fudayl b. Abdülazîz'i zikreden bir kimse bulamadığını ifade etmiş, bu hadisi "Vefâtından bir ay önce" kısmı hariç İbn Mâce'nin de rivayet ettiğini belirtmiştir. (Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 104) Burada İbn Mâce'nin "sarığına" kısmını da zikretmediğini hatırlatmalıyız. Zira İbn Mâce'nin rivayetine göre Enes şöyle anlatmaktadır: Bir savaşta Resûlullah (s.a.v.) ile birlikteydim. "*Su var mı?*" diye sordu. Sonra abdest aldı. Mestlerine mesh etti ve orduya imamlık yaptı. (İbn Mâce, "Tahâret" 84)³² Görüldüğü gibi burada ve Taberânî rivayetinde sarığa mesh söz konusu edilmemektedir. Ali b. Fudayl'ın durumu bilinmedikçe bu rivayet delil olarak kullanılamaz. Sahih olduğu kabul edilse bile hadisin eksik nakledildiği düşünölmelidir. Zira Ebû Dâvûd'un Hz. Enes b. Mâlik (r.a.)'ten naklinden de anlaşıldığı üzere ravi burada başa mesh kısmını hafz etmiştir. Ebû Dâvûd'un Enes b. Mâlik'ten rivayeti şöyledir: Resûlullah (s.a.v.)'i başında Kıtr kumaşından bir sarıkla abdest alırken gördüm. Elini sarığın altına sokarak başının ön tarafını mesh etti de sarığı başından çözmedi.³³ Azimabâdî, Ebû Dâvûd ve Münzir'nin hadisin sıhhatiyle ilgili herhangi bir

³¹ Hadis zayıftır. Taberânî onu *Mu'cemü'l-evsat*'ta Abdurrahman > Ömer ve Ebû Zür'a > Ali b. Ayyâş el-Elhânî > Ali b. Fudayl b. Abdülazîz el-Hanefî isnadıyla nakletmiştir.

Hadisi "Ölümünden bir ay önce" kısmı hariç İbn Mâce de aynı isnadla rivayet etmiş ("Tahâret", 84), Heysemî de *Mecmau'z-zevâid*'inde (I, 255) zikretmiştir. Ebû Ya'lâ da *Müsned*'ine (VII, 18-119) almıştır. Onun isnadında zayıf ravilerden çok tedlis yapmasıyla tanınan Bakıyye b. Velid bulunmaktadır.

³² Hadis zayıftır. İsnadında güvenilirliği hakkında bilgi bulunmayan (mestûr) bir ravi olan Ömer b. Müsennâ bulunmaktadır.

³³ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 59. Hadisle ilgili İbn Hacer'in açıklaması (bk. *Fethü'l-bârî*, I, 351) yerindedir.

açıklama yapmadıklarını söylemiştir. (*Ğâyetü'l-maksûd*, I, 145)

Bizce söz konusu hadis her ikisine göre de delil olabilecek seviyededir. İbn Hacer, Ebû Ma'kıl er-Râvî > Enes isnadında meçhul bir ravi bulunduğunu tespit etmiş daha sonra İmam Şafiî'nin Müsned'inde yer alan mürsel rivayetin onu desteklediğini ifade etmiştir. Nitekim İmam Şafiî'nin Müslim > İbn Cüreyc > Atâ isnadıyla nakline göre Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken sarığını geriye doğru kaldırdı ve başının ön kısmına veya perçemine suyla mesh etti. (Şafiî, Müsned, s. 14) İbn Hacer, “mürsel ve muttasıl rivayet birbirini desteklemiş ve güç kazanmışlardır” demiştir. (*Fethü'l-bârî*, I, 254) Bu durumda “Resûlullah (s.a.v.)'in baş yerine sadece sarığını mesh etmekle yetindi” şeklindeki Taberânî'nin rivayet ettiği Hz. Enes b. Malik (r.a.) hadisi delil olamaz. Aslında Hz. Enes (r.a.) hadisinin zahirinden Resûlullah (s.a.v.)'in hem başını hem de sarığını mesh ettiği anlaşılmaktadır. Bazı raviler sadece sarığını diğerleri ise başını mesh ettiğini rivayet etmişlerdir. Bu durumda kesin bilgi ifade etmeyen yoruma açık hadis delil olarak kullanılamaz.

Konuyla ilgili bir başka rivayet Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr* ve *Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet ettiği Hz. Ebû Ümâme (r.a.) hadisidir.³⁴ Hz. Ebû Ümâme (r.a.)'nin nakline göre Resûlullah (s.a.v.) Tebuk savaşında mestlerine ve sarığına mesh etmiştir. İsnadında yer alan Ufeyr b. Ma'dân zayıf bir ravidir. (Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 105)

Bu rivayet sarığa mesh etmenin başa mesh yerine geçeceğine dair delil olamaz. Zayıf olmasının yanında İmam Müslim'in Hz. Muğire b. Şu'be (r.a.)'den rivayeti de onun delil olamayacağını göstermektedir. Nitekim Hz. Muğire b. Şu'be (r.a.)'in nakline göre Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken perçemine, sarığına ve mestlerine mesh etmiştir. (Müslim, “Tahâret”, 83) İbn Hacer'in bunun Tebuk savaşında olduğuna dair açıklaması yukarıda zikredilmişti. Hz. Muğire b. Şu'be (r.a.) hadisinin sahih olması durumunda Ebû Ümâme rivayetinin olayın tamamını ifade etmediği anlaşılır. Hz. Ebû Ümâme (r.a.) rivayetinin isnadı hakkında gerekli bilgi verilmişti. Sonuç olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mâide suresindeki abdest âyeti nâzil olduktan sonra sarığa mesh etmekle yetindiği anlamı açık ve sahih bir delil ile sabit olmuş değildir.

³⁴ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 169; *Mu'cemü'l-evsat*, II, 61; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 257. Hadis Heysemî'nin de ifade ettiği gibi yayıftır.

Ölümünden bir ay önce sadece sarığına mesh ettiğini belirten Hz. Enes (r.a.) hadisi ile Tebük savaşında sarığına mesh ettiğini ifade eden Hz. Ebû Ümâme (r.a.) rivayetinin zayıf olmaları yanında olayın tamamını ihtiva etmedikleri de anlaşılmaktadır. Hz. Enes b. Mâlik (r.a.)’ten nakledilen başka bir hadiste Resûlullah (s.a.v.)’in başın ön kısmını mesh ettiğinin açıkça belirtilmesi ve Hz. Muğire b. Şu’be (r.a.) rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Tebük savaşında hem başına hem de sarığına mesh ettiğinin ifade edilmesi de bu durumu teyit etmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer rivayet, Taberânî’nin *Mu’cemü’l-kebîr*’inde³⁵ yer verdiği Hz. Ebû Ümâme (r.a.) hadisidir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) yolculukta mestlerine ve sarığına üç gün, yolcu olmadığı zaman bir gün mesh ederdi. Zehebî ve Heysemî’nin (*Mecmau’z-zevâid*, I, 106) ifade ettikleri gibi bir hadisin isnadında bulunan Ebû Seleme bilinmeyen (meçhul) bir kimsedir. Bize göre meshin müddetiyle ilgili rivayetler mütevâtirdir. Bunların hiç birinde bu rivayette olduğu gibi sarığa mesh söz konusu edilmemektedir. İsnadında bulunan ravinin meçhul olmasının yanında güvenilir ravilerin rivayetlerine de aykırı olan böyle bir habere dayanarak hüküm verilemez.

Konuyla ilgili bir başka rivayet Taberânî’nin *Mu’cemü’l-evsat*’ına (I, 256) aldığı Hz. Ebû Hüreyre (r.a.) hadisidir. O şöyle anlatmaktadır: Resûlullah (s.a.v.)’i abdest alırken gördüm. Sarığına ve mestlerine mesh etti.³⁶ İsnadında bulunan Abdülhakim b. Meysere zayıf bir ravidir. (Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 104) Dârekutnî’nin mesh konusunda Hz. Ebû Hüreyre (r.a.)’den gelen bütün rivayetlerin zayıf olduğunu *İlel*’inde ifade ettiğini Zeylaî’nin *et-Telkîh* müellifinden naklettiğini (*Nasbu’r-râye*, I, 88) burada hatırlatmalıyım.

Konuyla ilgili bir diğer rivayet Taberânî’nin *Mu’cemü’l-kebîr*’inde³⁷ naklettiği Hz. Ebû Eyyüb (r.a.) hadisidir. O “Hz. Peygamber (s.a.v.)’i mestlerine ve başındaki örtüye mesh ederken gördüm” demiştir. İsnadında bulunan Salt b. Dînâr metrûk bir ravidir. (Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 105)

³⁵ Taberânî, *Mu’cemü’l-kebîr*, VIII, 122; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 260. Hadis Heysemî’nin de ifade ettiği gibi zayıftır.

³⁶ Hadis Heysemî’nin de ifade ettiği gibi zayıftır.

³⁷ Taberânî, *Mu’cemü’l-kebîr*, IV, 153; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 275. Rivayet son derece zayıftır.

H. Ebû Eyyüb (r.a.)’den sahih olarak nakledilen haber ise şöyledir: Abdest almak üzere mestlerini çıkarırken çevresindekiler ona bakınca, “Resûlullah (s.a.v.)’i mestler üzerine mesh ederken gördüm. Fakat bana abdest almak daha güzel geliyor”³⁸ diye karşılık vermiştir. Bunu Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivayet etmişlerdir. Ravileri güvenilirdir. (Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 401) Birinci rivayetdeki ‘başındaki örtü’ kısmı ravilerinden Salt b. Dînâr’ın hatasından kaynaklanmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir rivayet Taberânî’nin *Mu’cem*’inde³⁹ yer verdiği H. Ebû Musa el-Eş’arî (r.a.) hadisidir. İ. b. Sinan > Dahhak b. Abdurrahman > H. Ebû Musa el-Eş’arî (r.a.) isnadıyla nakline göre Resûlullah (s.a.v.) abdest almış ve çoraplarına ve pabuçlarına mesh etmiştir. Hadis *Nasbu’r-râye*’de (I, 97) de bu şekildedir. *Ğâyetü’l-maksûd*’da (I, 144) Şevkânî’den yapılan nakilde ise “sarığına” ilavesi de bulunmaktadır ve Taberânî’nin ‘İ. b. Sinan rivayetinde tek kalmıştır’ açıklamasına yer verilmektedir. Ebû Dâvûd da “isnadı muttasıl değil, sıhhat bakımından güçlü değil” açıklamasını yapmış, Beyhakî bunu, ‘Dahhak b. Abdurrahman H. Ebû Musa el-Eş’arî (r.a.)’den hadis işitmemiştir. İ. b. Sinan’ın da rivayetleri delil olarak kullanılamayacak zayıf bir ravidir’ sözleriyle açıklamıştır. (*Nasbu’r-râye*, I, 97) İbn Hacer de *et-Takrîb*’de leyyinü’l-hadîs tabirini kullanmak suretiyle onun rivayetinde gevşek olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda onun rivayetinde tek kaldığı hadisleri makbul değildir.

Konuyla ilgili diğer bir rivayet Taberânî’nin *Mu’cemü’l-evsat*’ında⁴⁰

³⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 421; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 176; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I, 293; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 255. Ayrıca Zeylâî (bk. *Nasbu’r-râye*, I, 168) Taberânî, *Mu’cemü’l-kebîr*’e aldığını belirtmiş, İshak b. Râhûye ve Haris b. Ebî Üsâme de rivayet etmişlerdir.

³⁹ Hadisi Taberânî’den başka İbn Mâce (“Tahâret”, 88) ve Tahâvî (*Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 97) rivayet etmişlerdir. Hepsî de hadisi İ. b. Sinan > Dahhak b. Abdurrahman > H. Ebû Musa el-Eş’arî (r.a.) isnadıyla “Resûlullah (s.a.v.)’i abdest aldı. Çoraplarına ve pabuçlarına mesh etti” şeklinde rivayet etmişlerdir. Tirmizî konuyla ilgili kısımda buna işaret etmiş, Ebû Dâvûd da hadisi naklettikten sonra “isnadı muttasıl değil, sıhhat bakımından güçlü değil” açıklamasını yapmıştır. Bununla Ebû Dâvûd, Dahhak b. Abdurrahman’ın H. Ebû Musa el-Eş’arî (r.a.)’den hadis işitmediğini ve İ. b. Sinan’ın da hakkında ihtilaf edildiğini kastetmektedir. Nitekim İclî ve bazı âlimler onun güvenilir olduğunu söylerken Zehebî rivayetlerinde gevşek olduğunu, hadisi ancak yazılabilecek seviyede bulunduğunu ifade etmiştir.

⁴⁰ Taberânî, *Mu’cemü’l-evsat*, I, 439. Taberânî hadisi H. Enes b. Malik (r.a.)’ten de rivayet etmiştir. Ebû Zer hadisi ise Muhammed b. Ali es-Sayîğ > Müseyyeb b. Vâ-

naklettiği Hz. Ebû Zer (r.a.) hadisidir. Buna göre o, “Resûlullah (s.a.v.)’i çizmelerine ve başındaki örtüye mesh ederken gördüm” demiştir. Hadis *Ğâyetü’l-maksûd*’da (I, 144) aynı şekildedir. Burada İbn Adiy’in isnadda yer alan Müseyyeb b. Vâdih’in birçok münker rivayetini zikrettiğini, *Kütüb-i sitte* müelliflerinin de onun hadislerini almadıklarını hatırlatmalıyım. Nesâî’nin ona bakışının olumlu, İbn Hibbân’ın da *es-Sikât*’ına almasına rağmen⁴¹ Dârekutnî *Sünen*’inin birçok yerinde onun zayıf olduğunu söylemiş, es-Sâcî birçok rivayetinin tenkit edildiğini belirtmiştir. Şu halde onun hakkında ihtilaf edilmiştir. Geniş açıklama aşağıda gelecektir.

Konuyla ilgili başka bir rivayet Taberânî’nin *Mu’cemü’s-sağîr*’ine⁴² aldığı Hz. Ebû Talha (r.a.) hadisidir. Onun nakline göre Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken mestlerine ve başındaki örtüye mesh etmiştir. Taberânî *Mu’cemü’l-evsat*’ta⁴³ da Hz. Huzeyme b. Sâbit (r.a.)’in “Resûlullah (s.a.v.) mestlerine ve başındaki örtüye mesh ederdi” dediğini nakletmiştir. *Mecmaü’z-zevâid*’de de ifade edildiği gibi bu hadisin isnadı hasen seviyesindedir.

Konuyla ilgili diğer bir rivayet Hz. Bilâl (r.a.) hadisidir. O, “Resûlullah (s.a.v.) mestlerine ve başındaki örtüye mesh etmiştir” demiştir. Bu hadis, İmam Müslim, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tarafından rivayet edilmiştir.⁴⁴ Hadisle ilgili Nesâî’nin *Sünen*’ine haşiye yazan Sindî’nin sarığa meshin başı mesh yerine geçeceğine dair görüş belirtenlere karşı cevabı şöyledir: Hadiste geçen hımar (başörtüsü) ile sarık kastedilmektedir. Zira erkekler başlarını sarık, kadınlar ise başörtüsüyle örterler.

dih > Mahled b. Hüseyin > Hişam b. Hassân > Humejd b. Hilal > Abdullah b. Sâmit isnadıyla “Resûlullah (s.a.v.)’i çizmelerine ve başındaki örtüye mesh ederken gördüm” şeklinde rivayet edilmiştir.

⁴¹ Benzeri açıklamalar için bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, VI 40.

⁴² Taberânî, *Mu’cemü’s-sağîr*, II, 95; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 255. Ömer b. Şebbe hadisi Haremey b. Umâre’den rivayetinde tek kalmıştır. Taberânî, *Mu’cemü’s-sağîr*’de hadisi Muhammed b. Fadl b. Esved en-Nadrî > Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî > Haremey b. Umâre > Şu’be > Amr b. Dînâr > Yahya b. Ca’de > Abdülkadir > Hz. Ebû Talha (r.a.) isnadıyla “Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken mestlerine ve başındaki örtüye mesh etmiştir” şeklinde rivayet etmiştir. İsnaddaki ravilerin hepsi güvenilirlerdir.

⁴³ Taberânî, *Mu’cemü’l-evsat*, II, 256; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 256.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, VI, 12; Müslim, “Tahâret”, 84; Tirmizî, “Tahâret”, 75; Nesâî, “Tahâret”, 86; İbn Mâce, “Tahâret”, 89. Ayrıca bk. Azimabâdî, *Ğâyetü’l-maksûd*, I, 143.

Hadise rağmen sarığa meshin yeterli olmayacağını söyleyenler, onun bir haber-i vâhid olduğunu ve Kur'an'la çelişmeyeceği görüşünde oldukları için haklıdır. Kur'an, başın meshini farz kılmakta, sarığın meshi ise başın mesh edilmesi anlamına gelmemektedir. Kaldı ki hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir uygulaması nakledilmektedir. Resûlullah (s.a.v.)'in başındaki sarığı altına su geçirecek derecede küçük ve ince olabilir. Hımar kelimesiyle ifade edilmesi de bu durumu teyit etmektedir. Hımar, kadınların başlarını örttükleri örtüdür ve genelde bol su ile mesh edildiğinde altına suyu geçirecek şekilde ince olur. Başörtüsü gibi küçük olması sebebiyle Resûlullah (s.a.v.)'in başındaki sarığın hadiste "hımar" diye isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu hadisin abdest âyetinin nâzil olmasından önceki uygulamayla ilgili olması da muhtemeldir. (Sindî, *Hâşiye alâ Sünen'in Nesâî*, I, 31)

Hz. Bilal (r.a.) hadisiyle ilgili Sindî'nin birinci cevabını Ahmed b. Hanbel'deki Hz. Abdurrahman b. Avf (r.a.) rivayetinin de desteklediğini burada hatırlatmalıyım. Zira bu rivayet "Resûlullah (s.a.v.) mestlerine ve sarığın örtüsüne mesh etti" (Ahmed b. Hanbel, VI, 12) şeklindedir. Ahmed b. Hanbel'deki Sevbân hadisi ise "Resûlullah (s.a.v.) mestlerine, başörtüsüne sonra da sarığa mesh etti" lafızlarıyla yer almaktadır. Her iki rivayet de daha önce zikredilmişti. Bu son rivayetten başörtüsü (hımar) ile sarığın farklı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Burada hımandan, başın yağından korumak amacıyla sarığın altına konulan örtü kastedilmiş olabilir. Bu ise bol su ile mesh edildiğinde genellikle altına suyu geçirecek şekilde olur. Bu durumda kesin bilgi ifade etmeyen yoruma açık hadis delil olarak kullanılmaz.

Sindî'nin ikinci cevabını İmam Muhammed'in *Muvatta* isimli eserindeki "sarık üzerine mesh başlangıçtaydı daha sonra terk edildi" şeklindeki açıklaması desteklemektedir. Bu, aynı zamanda isnadları sahih, delâletleri açık olduğu takdirde sarığa mesh etmenin yeterli olduğunu ifade eden kavî hadisler için de söz konusudur. Bunların dışındakiler ise yukarıda zikredildiği üzere dikkate alınmayacak derecede zayıf munkatı rivayetlerdir. Kaldı ki, konuyla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiilî hadisleri, farklı şekillerde yoruma açık uygulamalarıdır ve genelleşemez. Nitekim Muhammed Tahir el-Fettenî'nin konuyla ilgili açıklaması şöyledir: Sözü edilen hadisleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in başın üst ön kısmına mesh etmekle farzı yerine getirdiği, sarığa meshin ise ona tabi olarak kemal için olduğu şek-